

INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA
I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PAŃSTWOWY INSTYTUT BADAWCZY

***Zmiany
społeczno-demograficzne
na terenach wiejskich
w państwach
Unii Europejskiej***

nr 167

Warszawa 2009

Łukasz Zwoliński

EKONOMICZNE I SPOŁECZNE UWARUNKOWANIA
ROZWOJU POLSKIEJ GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PO WSTĄPIENIU POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ

**Zmiany
społeczno-demograficzne
na terenach wiejskich
w państwach
Unii Europejskiej**

INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA
I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PAŃSTWOWY INSTYTUT BADAWCZY

**Zmiany
społeczno-demograficzne
na terenach wiejskich
w państwach
Unii Europejskiej**

Redakcja naukowa
prof. dr hab. Alina Sikorska

Autor
mgr Łukasz Zwoliński

EKONOMICZNE I SPOŁECZNE UWARUNKOWANIA
ROZWOJU POLSKIEJ GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PO WSTĄPIENIU POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ

Warszawa 2009

Autor publikacji jest pracownikiem naukowym
Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
– Państwowego Instytutu Badawczego

Pracę zrealizowano w ramach tematu **Zróżnicowanie regionalne w rozwoju rolnictwa oraz jego wpływ na problemy ekonomiczne i społeczne obszarów wiejskich** w zadaniu *Czynniki marginalizacji i konkurencyjności w strukturze społeczno-ekonomicznej polskiej wsi po akcesji do UE.*

W publikacji scharakteryzowano wybrane cechy społeczno-demograficzne ludności wiejskiej w państwach Unii Europejskiej. Omówiono różnice pomiędzy ludnością wiejską w krajach Europy Zachodniej a zamieszkałą obszar nowych państw członkowskich. Zaprezentowano prognozy kierunku zmian dotyczących liczby ludności wiejskiej i zbiorowości rolników.

Korekta
Barbara Walkiewicz

Redakcja techniczna
Leszek Ślipki

Projekt okładki
AKME Projekty Sp. z o.o.

ISBN 978-83-7658-042-5

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
– Państwowy Instytut Badawczy
00-950 Warszawa, ul. Świętokrzyska 20, skr. poczt. nr 984
tel.: (0 22) 50 54 444
faks: (0 22) 50 54 636
e-mail: dw@ierigz.waw.pl
<http://www.ierigz.waw.pl>

Spis treści

Wprowadzenie.....	7
I. Zmiany demograficzne w krajach Unii Europejskiej w latach 1990-2007.....	9
II. Wybrane zagadnienia dotyczące obszarów wiejskich Unii Europejskiej.....	15
2.1. Definicje obszarów wiejskich.....	15
2.2. Zmiany liczby ludności wiejskiej w latach 1990-2007	18
2.3. Cechy społeczno-demograficzne ludności wiejskiej	22
2.4. Charakterystyka gospodarstw rolnych.....	31
III. Regionalne zmiany liczby ludności na obszarach wiejskich do 2035 roku.....	36
3.1. Prognoza ludności opracowana przez ONZ	36
3.2. Prognoza GUS dotycząca zmian liczby ludności wiejskiej w Polsce.....	39
Podsumowanie i wnioski.....	43
Literatura	47

Wprowadzenie

W 2004 roku Unia Europejska powiększyła się o osiem państw z Europy środkowo-wschodniej oraz Malte i Cypr. Rozszerzenie uznano za kres podziałów politycznych pomiędzy Wschodem a Zachodem. Trzy lata później terytorium Unii rozszerzono o dwa nowe kraje Europy południowo-wschodniej, tj. Bułgarię i Rumunię. Tym samym w krótkim okresie czasu społeczeństwo Wspólnoty powiększyło się o ponad 100 milionów obywateli, tj. o jedną czwartą.

W okresie poprzedzającym proces akcesyjny największe problemy stwarzały kwestie dotyczące rolnictwa i obszarów wiejskich. Miało to swoje uzasadnienie w kontekście znaczącego rozszerzenia skali działań skierowanych na wieś, bowiem objąć one miały swoim zasięgiem ponad czterdzieści procent ludności więcej niż było to w latach przed integracją.

Jak podaje Komisja Europejska, w nowych państwach członkowskich zamieszkiwało drugie tyle rolników (w przeliczeniu na jednostki pracy AWU), co we wcześniejszych państwach Wspólnoty. Łączna liczba gospodarstw rolnych w krajach Dwunastki była o ponad 40% większa niż w krajach Piętnastki.

Zgodnie z założeniami Strategii Lizbońskiej oraz celami polityki spójności krajów unijnych, rozwój kapitału ludzkiego i społecznego przyczynia się do pełniejszego wykorzystania zasobów pracy oraz wsparcia wzrostu konkurencyjności gospodarki.

Wspomniane cele realizowane są w głównej mierze przez Europejski Fundusz Społeczny, którego nadrzędną misją jest wzmocnienie spójności gospodarczej i społecznej przez poprawę możliwości zatrudnienia. W tym celu w jego ramach podejmowanych jest wiele mniejszych działań, wśród których z punktu widzenia niniejszego opracowania najważniejsze to:

- kształcenie ustawiczne oraz lepszy dostęp do szkoleń, w szczególności dla pracowników o niskich kwalifikacjach i w starszym wieku,
- promowanie przedsiębiorczości i innowacyjności,
- zapobieganie bezrobociu oraz zachęcanie do aktywności w starszym wieku i dłuższej aktywności zawodowej,
- zwiększenie mobilności pracowników,
- ułatwianie dostępu do opieki nad dziećmi i osobami będącymi na utrzymaniu,

- zwiększanie udziału migrantów w zatrudnieniu i wzmacnianie tym samym ich integracji społecznej.

Cechy demograficzne ludności stanowią ważny punkt odniesienia w przebiegu większości zachodzących przeobrażeń gospodarczych, dlatego wspomniane wyżej cele, zwłaszcza łączące się ze zjawiskami o charakterze ekonomicznym (bezrobocie, zatrudnienie, mobilność pracowników) realizowane są w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego.

Wzmacnianie spójności gospodarczej i społecznej, będące jednym z filarów działalności Unii Europejskiej, należy rozpatrywać nie tylko na poziomie międzynarodowym, ale również, co uczyniono w niniejszej pracy, w podziale na tereny wiejskie i zurbanizowane.

Tereny wiejskie zajmują około 90% powierzchni Wspólnoty i mieszka na nich ponad 25% ludności, wobec czego ich rozwój stanowił i będzie stanowić ważną dziedzinę polityki UE.

W pracy podjęto próbę odpowiedzi na następujące pytania:

- jak przedstawiają się obecne cechy społeczno-demograficzne ludności w państwach Unii Europejskiej?
- czy badane cechy znacząco zmieniły się w ciągu ostatnich lat?
- czy istnieją różnice pomiędzy ludnością wiejską w krajach Europy Zachodniej a zamieszkałą obszar nowych państw członkowskich?
- jaki będzie kierunek zmian dotyczących liczby ludności wiejskiej i zbiorowości rolników?

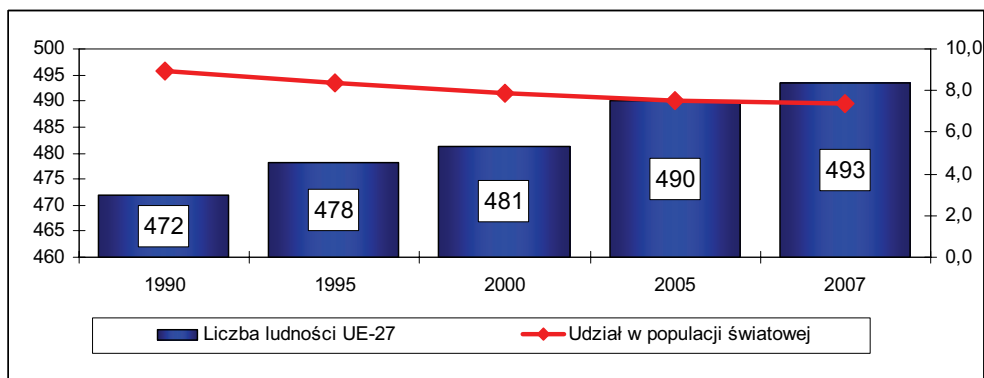
W celu ukazania różnic dotyczących cech społeczno-demograficznych ludności wiejskiej posłużono się przede wszystkim danymi statystycznymi zamieszczonymi w raportach Komisji Europejskiej pt.: *Rural Development in the European Union* z lat 2006-2009. Analizę zmian liczby ludności ogółem, wiejskiej oraz rolniczej przeprowadzono na podstawie danych Eurostat oraz bazy FAOSTAT.

Prognozę zmian liczby ludności wiejskiej do 2035 roku w państwach Unii Europejskiej oraz zmian liczby ludności rolniczej do 2020 roku opracowano na podstawie baz danych ONZ, FAO oraz *Prognozy ludności na lata 2008-2035* Głównego Urzędu Statystycznego.

I. Zmiany demograficzne w krajach Unii Europejskiej w latach 1990-2007

Jak podaje ONZ, obszar Europy w 2007 roku zamieszkiwało 731 milionów osób (11% ludności świata), a średnia gęstość zaludnienia wynosiła 32 osoby/km². W Unii Europejskiej zamieszkiwało ponad 67% ludności Europy, tj. 493 mln osób¹. Populacja dwudziestu siedmiu krajów Unii pomiędzy 1990 a 2007 roku zwiększyła się o niespełna 5%. W okresie tym nastąpił spadek udziału krajów UE w światowej populacji z 8,9% do 7,4%. Pogłębia się więc mniejszościowy status krajów bogatych gospodarczo, które w swoich celach społeczno-gospodarczych znacznie większe znaczenie przywiązują do poprawy jakości życia, niż prokreacji oddziałującej na ogólną liczbę ludności.²

Rysunek 1. Liczba ludności w państwach Unii Europejskiej (w milionach) oraz udział ludności UE w ludności świata (w procentach) w latach 1990-2007

Źródło: FAOSTAT, FAO, Statistics Division 2009, 02.11.2009.

Najwięcej ludności wśród dwudziestu pięciu państw UE w 2007 roku zamieszkiwało w Niemczech (17% ogółu mieszkańców Wspólnoty). Następnie była to Francja, Wielka Brytania i Włochy (około 12-13% ogółu). Wymienione cztery kraje zamieszkiwało łącznie 54% populacji całej Unii.

Rozmieszczenie przestrzenne ludności Unii nie jest równomierne. Zależy ono od wielu czynników: naturalnych (np. warunki wodne, warunki klimatyczne), ekonomicznych (np. dogodne warunki kooperacji, chłonne rynki zbytu), politycznych, historycznych. Najgęściej zaludnione są obszary zurbanizowane

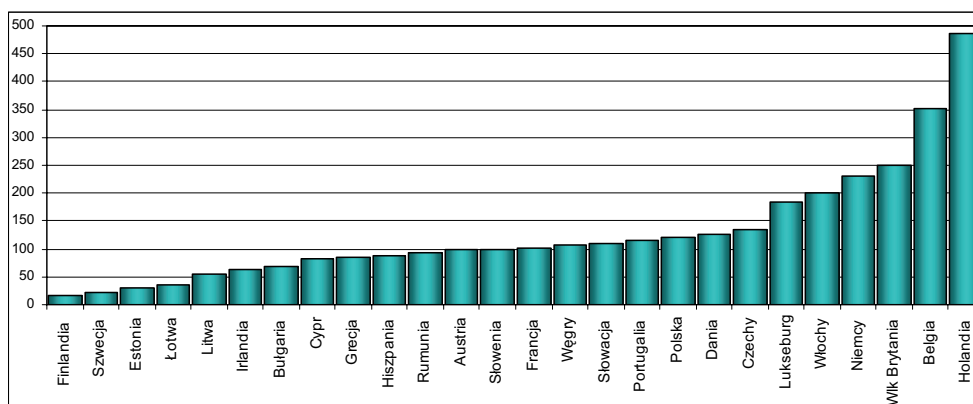
¹ Uwzględniając znaczny stopień integracji krajów Unii Europejskiej można powiedzieć, że Wspólnota była trzecim rynkiem na świecie pod względem liczby ludności, po Chinach – 1311 mln i Indiach – 1124 mln.

² Udział ludności pięćdziesięciu krajów cechujących się największym PKB per capita zmniejszył z 15,8% w 1990 roku do 14,3% w 2007 roku.

i uprzemysłowione, a najrzadziej tereny rolnicze i silnie zalesione. Tak więc najwięcej ludności mieszka w obszarze zaczynającym się w północnych Włoszech, ciągnącym się przez zachodnie Niemcy, Belgię, Holandię i dalej do Wielkiej Brytanii, gdzie znajduje się najgęściej zaludniony region Unii Europejskiej Inner London. W 2007 roku średnia gęstość zaludnienia na terytorium Wspólnoty wyniosła 114 osób/km².

W 2007 roku najbardziej zaludnione były małe kraje, tj.: Malta, Holandia, Belgia. Z kolei trzy następne miejsca zajmowały: Wielka Brytania, Niemcy i Włochy, czyli kraje cechujące się relatywnie dużym terytorium i znaczną liczbą ludności. Do najsłabiej zaludnionych należały państwa skandynawskie (Finlandia oraz Szwecja) i nadbałtyckie (Estonia, Łotwa oraz Litwa).

Rysunek 2. Gęstość zaludnienia^a w krajach Unii Europejskiej w 2007 roku (osób/km²)

^a Gęstość zaludnienia na Malcie – 281 osób/km².

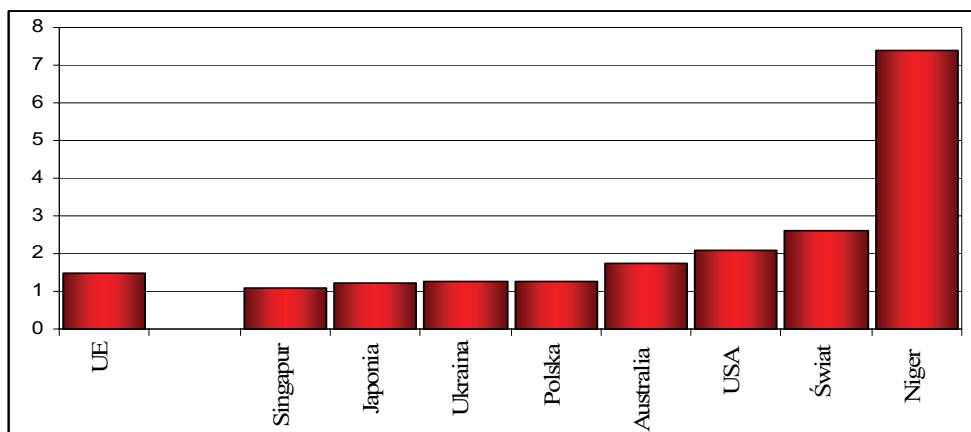
Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Eurostat, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>, 10.03.2010.

Na malejący udział populacji państw rozwiniętych gospodarczo w ogólnej liczbie ludności na świecie, największy wpływ ma depresja urodzeniowa. Obserwowany poziom reprodukcji w społeczeństwach europejskich nie gwarantuje prostej zastępowalności pokoleń. Aby ją zapewnić, współczynnik dzietności powinien mieć wartość 2,1, a według danych Eurostat w 2006 roku ten wskaźnik wynosił 1,53. Spośród krajów członkowskich w 2007 roku jedynie w Irlandii zanotowano wartość współczynnika dzietności gwarantującą zastępowalność pokoleń. Stosunkowo wysoki poziom płodności był również we Francji (2,0) oraz państwach skandynawskich (Norwegii, Szwecji, Danii – ok. 1,9). Najmniejszą wartość współczynnika dzietności odnotowano natomiast na Słowacji – 1,32.

Współczynnik dzietności w krajach Wspólnoty był znacznie niższy niż średnia światowa (2,59) oraz niższy niż w niektórych krajach wysokorozwinię-

tych (USA, Australia, Kanada), wyższy jednak niż w Japonii i krajach azjatyckich: Singapurze, Tajwanie, Korei Południowej. Największe wartości wspomnianego wskaźnika na świecie odnotowano w krajach afrykańskich.

Rysunek 3. Współczynnik dzietności w Unii Europejskiej i wybranych państwach w 2007 roku.

Źródło: *The World Factbook 2007, Central Intelligence Agency.*

Zmniejszającą się liczbę urodzeń w krajach wysokorozwiniętych łączyć należy przede wszystkim z coraz częstszym w wielu rodzinach odkładaniem decyzji o posiadaniu dzieci. Od połowy lat dziewięćdziesiątych średni wiek kobiet rodzących dzieci w krajach Wspólnoty zwiększył się o dwa lata wynosząc w 2006 roku 30 lat.

Równocześnie coraz bardziej zaznaczyło się zjawisko odkładania w czasie decyzji o zawarciu związku małżeńskiego przez młode osoby. Średni wiek zawierania pierwszych małżeństw w 2007 roku wynosił 28 lat w przypadku kobiet oraz 31 lat w odniesieniu do mężczyzn. Tym samym w porównaniu do 1990 roku, średni wiek wchodzących w związek małżeński kobiet i mężczyzn średnio zwiększył się o 4 lata.

Coraz częstszym zjawiskiem jest tworzenie związków nieformalnych. W ich efekcie liczba urodzeń pozamałżeńskich zwiększyła się w ostatnich latach dwukrotnie, co skutkowało tym, że w 2008 roku co trzecie dziecko narodziło się z nieformalnego związku rodziców. Najwięcej urodzeń pozamałżeńskich odnotowano w Estonii (59% ogółu urodzeń) i w Szwecji (55%), natomiast najrzadziej takie sytuacje zdarzały się w Grecji (6% urodzeń).

Wspomniany trend społeczny oddzielający płodność od małżeństwa wiąże się z emancypacją ekonomiczną kobiet. Podejmowanie przez kobiety pracy, chęć samodzielnego kierowania swą karierą zawodową powoduje zerwanie tradycyjnych więzów małżeństwa i rodziny, bowiem osiągnięte dochody

i możliwość korzystania z pomocy socjalnej uniezależniają kobiety od partnerów. W krajach wysoko rozwiniętych znaczna część rodziców tworzy związki partnerskie, które traktowane są tak samo jak małżeństwa³.

Mieszkańców Unii Europejskiej, podobnie jak i obywateli innych krajów rozwiniętych, cechuje stale rosnąca przeciętna długość życia. Wpływ na to ma wiele czynników, a zwłaszcza poziom dochodów, styl życia, a również wysoki poziom opieki medycznej, co przekłada się na malejącą liczbę zgonów niemowląt.

Przedstawioną obserwację potwierdzają dane Eurostatu. W latach 1997-2006 współczynnik umieralności niemowląt w państwach Unii obniżył się z 6,8 do 4,7 zgonów na 1000 urodzeń żywych. Dla porównania, w Angoli – państwie w południowo-zachodniej Afryce, wspomniany wskaźnik w 2007 roku wyniósł 184. Równocześnie zwiększył się wskaźnik dotyczący przewidywanego przeciętnego trwania życia obywateli Unii z 71,7 lat w 1990 roku do 76,1 lat w 2007 roku.

Najdłużej będą żyć mieszkańcy Szwecji (79,0 lat), Włoch (78,7 lat) i Holandii (78,1 lat), najkrócej natomiast obywatele Litwy (64,9), Łotwy (65,8) i Estonii (67,2).

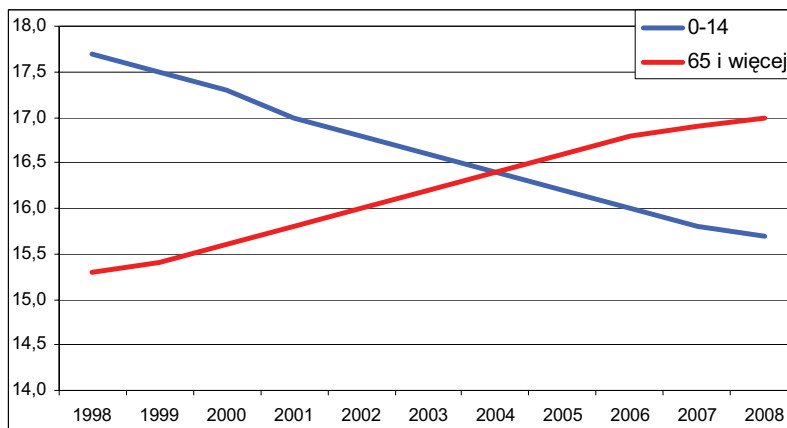
Konsekwencją wydłużania się przewidywanego przeciętnego trwania życia mieszkańców Wspólnoty jest stały wzrost liczby osób w najstarszych rocznikach wieku.

Wśród krajów UE największym odsetkiem osób w wieku 65 lat i więcej cechowały się Włochy oraz Niemcy (1/5 ogółu ludności). Z kolei najmłodszą strukturę pod względem wieku miało społeczeństwo Irlandii, gdzie co dziesiąta osoba miała 65 lat i więcej, natomiast jedną piątą ogółu ludności stanowiły dzieci.

Zmniejszanie się urodzeń, a w konsekwencji malejąca liczba dzieci, młodzieży i osób wchodzących na rynek pracy powoduje pomniejszanie się zasobów pracowników w Europie. Następują zmiany proporcji pomiędzy poszczególnymi grupami osób: młodych – dorosłych – starszych, w konsekwencji powoduje, że coraz mniejsza liczba pracujących utrzymuje rosnącą liczbę emerytów.

³ W krajach należących do OECD 36% osób w wieku 20-34 lata mieszkało z rodzicami, 31% było w związku małżeńskim, 14% żyło samotnie, a 12% w związku kohibitacyjnym. *Źródło: Cohabitation rate and prevalence of other forms of partnership, OECD, 2008.*

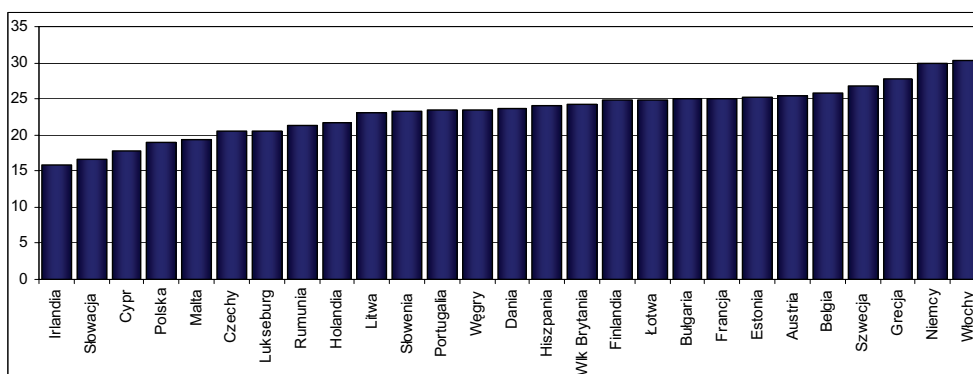
Rysunek 4. Odsetek dzieci oraz osób w wieku 65 lat i więcej wśród ludności Unii Europejskiej w latach 1998-2008

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Eurostat, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>, 16.03.2010.

W 1998 roku na każde 100 osób w wieku 15-64 lata przypadało 23 osoby w wieku 65 lat i więcej, a w 2008 roku było to już 25 osób. Prognozy ONZ zakładają, że już po 2035 roku średnio dwie osoby w wieku 15-64 lata będą musiały utrzymywać jedną osobę w wieku powyżej 65 lat.

Rysunek 5. Współczynnik obciążenia demograficznego osobami w wieku 65 lat i więcej w odniesieniu do ludności w wieku 15-64 lata w 2008 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Eurostat, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>, 16.03.2010.

Spośród państw Unii Europejskiej największe obciążenie osobami w najstarszych grupach wiekowych odnotowano we Włoszech i Niemczech, gdzie na każdą osobę w wieku 15-64 lata przypadało średnio 3 osoby w wieku 65 lat i więcej. Najmniejsze obciążenie społeczne zaobserwowano w Irlandii, co po-

twierdza relatywnie młodą i najkorzystniejszą spośród państw UE strukturę wieku obywateli tego kraju.

Przedstawione dane potwierdzają potrzebę reformy systemów zabezpieczenia społecznego w państwach Unii Europejskiej. O ile zwiększenie płodności wśród obywateli UE jest uwarunkowane wieloma czynnikami, na które nie można w krótkim okresie skutecznie oddziaływać, to zwiększenie liczebności siły roboczej można osiągnąć kilkoma sposobami.

Wybrane kraje w celu niedopuszczenia do zmniejszenia się liczby pracujących, wywołanej niższym demograficznym, przeprowadziły reformy systemu emerytalnego łączące się ze stopniowym wydłużaniem wieku, od którego można uzyskać świadczenia emerytalne. Jak podaje Komisja Europejska⁴ w ostatnich latach takie reformy przeprowadzono w Niemczech, Rumunii, Danii i na Malcie. W Austrii, Belgii, Estonii, Grecji, na Łotwie oraz w Wielkiej Brytanii założono natomiast zrównanie wieku emerytalnego kobiet i mężczyzn.

W celu zwiększenia aktywności zawodowej obywateli ważne wydaje się rozpowszechnienie pracy w niepełnym etacie, co może być szansą do włączenia w rynek pracy kobiet posiadających małe dzieci oraz osób w najstarszych grupach wiekowych⁵.

Nie należy pomijać ważnego czynnika wpływającego na poprawę konkurencyjności pracowników na rynku pracy, jakim jest ustawiczne nauczanie⁶.

W najbliższych latach większość krajów UE stanie przed problemem skonstruowania właściwej polityki migracyjnej nastawionej na pokrycie zapotrzebowania rynku pracy. Dotyczyć to będzie całej gospodarki, bowiem poszukiwani będą zarówno pracownicy do najprostszych prac, jak również w zawodach wymagających wysokich kwalifikacji.

Szansę na utrzymanie istniejącego potencjału demograficznego w krajach UE stwarzają także ruchy migracyjne. W ostatnich latach to właśnie dodatnie saldo migracji było zasadniczym czynnikiem przyrostu ogólnej liczby ludności Wspólnoty. Bez imigracji we Włoszech, Niemczech, Słowenii i Czechach wielkość populacji uległaby zmniejszeniu⁷.

⁴ Database The Mutual Information System on Social Protection (MISSOC), European Commission, http://ec.europa.eu/employment_social/spsi/missoc_en.htm

⁵ Według danych ONZ dotyczących 2006 roku w Holandii, Wielkiej Brytanii i Niemczech ponad jedna piąta kobiet pracowała na pół etatu, natomiast na Słowacji, Węgrzech czy w Czechach było to mniej niż 2% pracujących kobiet.

⁶ Eurostat podaje, że w 2008 roku niespełna 10% ludności Wspólnoty w wieku 25-64 lat było objętej ustawicznym nauczaniem. Największy odsetek osób dorosłych pobierających naukę odnotowano w Szwecji (32%), najmniejszy natomiast w Bułgarii i Rumunii (1,3%).

⁷ W latach 1996-2007 cztery kraje Unii Europejskiej, tj.: Włochy, Niemcy, Słowenia i Czechy, cechowały się wzrostem liczby ludności pomimo ujemnego przyrostu naturalnego.

II. Wybrane zagadnienia dotyczące obszarów wiejskich Unii Europejskiej

2.1. Definicje obszarów wiejskich

W badaniu obszarów wiejskich i ich porównywaniu w poszczególnych krajach Unii Europejskiej największym problemem wydaje się brak jednej, powszechnie stosowanej definicji służącej wyodrębnianiu tych terenów. W statystyce europejskiej wyróżnić można trzy rodzaje definicji: administracyjną, morfologiczną oraz funkcjonalną⁸. W podejściu administracyjnym wieś rozumiana jest jako teren znajdujący się poza granicami administracyjnymi miast. W morfologicznym – określana jest na podstawie udziału w populacji rzeczywistej lub do określonego progu gęstości zaludnienia. Podejście funkcjonalne opiera się natomiast na określonych wskaźnikach socjoekonomicznych, reprezentujących specyfikę terenów wiejskich.

Ogólnoeuropejskie badania obszarów wiejskich wykorzystują najczęściej dwa pierwsze podejścia. Ludność wiejska według metodologii ONZ definiowana jest jako ludność, która nie mieszka w miastach. Z kolei ludność miejska określana jest według indywidualnych kryteriów kraju. Wadą tego podejścia jest inne definiowanie obszarów miejskich przez poszczególne kraje, a więc w konsekwencji inne kryteria wydzielania obszarów wiejskich.

Odminną, w porównaniu do ONZ, klasyfikację obszarów wiejskich proponuje OECD (patrz Tabela 1). Oparta jest ona o gęstość zaludnienia, a więc wykorzystuje podejście morfologiczne. Na lokalnym poziomie obszar wiejski wyróżniany jest wtedy, gdy gęstość zaludnienia nie przekracza 150 osób na km². Na poziomie regionalnym wyróżniono trzy typy obszarów wiejskich, tj.: regiony w przeważającym stopniu wiejskie, regiony pośrednie oraz regiony w przeważającym stopniu miejskie.

Pod koniec 2005 r. zaproponowano nowe podejście, aby lepiej zdefiniować ośrodki miejskie⁹. Ośrodek miejski w Europie określono jako jednostkę lokalną (np. gminę) o gęstości zaludnienia powyżej 150 mieszkańców na km² i posiadającą więcej niż 200 tys. mieszkańców. Wykorzystując wspomnianą definicję założono, że obszar sklasyfikowany jako region w przeważającym stopniu wiejski (PR) należy zakwalifikować jako pośredni (IR), jeżeli na jego obszarze znajduje się ośrodek miejski, którego liczba ludności stanowi ponad 25% mieszkańców regionu. Z kolei obszary określane mianem pośrednich (IR)

⁸ S. Depraz, *Czy powstanie międzynarodowa definicja obszaru wiejskiego w Europie?*, [w:] *Wieś i Rolnictwo*, nr 2 (139), IRWiR, Warszawa, 2008, str. 34-37.

⁹ *Regions at a Glance*, OECD, Paris, 2005.

należy zaliczyć do terenów w przeważającym stopniu miejskich (PU), jeśli na ich obszarze znajduje się ośrodek miejski z liczbą mieszkańców przekraczającą 500 tys., co stanowi nie mniej niż 25% mieszkańców regionu.

Tabela 1. Klasyfikacja obszarów wiejskich według OECD na poziomie regionalnym

Rodzaje obszarów wiejskich	Kryteria wyodrębniania
Region w przeważającym stopniu wiejski (predominantly rural regions – PR)	więcej niż 50% ludności regionu mieszka w jednostkach lokalnych sklasyfikowanych jako obszary wiejskie.
Region pośredni (intermediate regions – IR)	od 15 do 50% ludności regionu mieszka w jednostkach lokalnych sklasyfikowanych jako obszary wiejskie.
Region w przeważającym stopniu miejski (predominantly urban regions – PU)	mniej niż 15% ludności regionu mieszka w jednostkach lokalnych sklasyfikowanych jako obszary wiejskie.
Obszary wiejskie na poziomie lokalnym – mniej niż 150 osób/km ²	

Źródło: *Rural Development in the European Union, Directorate-General for Agriculture and Rural Development, European Union, 2008, Charakterystyka Obszarów Wiejskich w 2005 roku, GUS, Olsztyn, 2006, str. 29.*

Zaletą metodologii OECD jest niewątpliwie dość łatwa i jednoznaczna porównywalność pomiędzy krajami. Jednakże wyniki tej metody są często uważane za mało odzwierciedlające charakter obszarów wiejskich, zwłaszcza w regionach gęsto zaludnionych. Metodologia jest więc w razie konieczności zastępowana przez inne podejścia lub dostosowywana do istniejących potrzeb badawczych.

Jedną z modyfikacji wprowadzonej przez OECD przy wyodrębnianiu obszarów wiejskich jest wykorzystanie kryterium bliskości miasta. W tym podejściu analizowany jest czas dojazdu do miasta posiadającego powyżej 50 tys. mieszkańców. Na podstawie wartości progowej ustalonej na poziomie 60 minut, podzielono regiony pośrednie i tereny w przeważającym stopniu wiejskie na te, które położone są blisko miasta (czas dojazdu poniżej 60 minut) oraz oddalone od miasta (czas dojazdu powyżej 60 minut)¹⁰.

Eurostat, podobnie jak OECD, jako podstawę określenia miejsca zamieszkania ludności w badaniach siły roboczej (Labour Force Survey) wykorzystuje gęstość zaludnienia. Przy wykorzystaniu tego czynnika wyodrębnia się trzy kategorie¹¹:

- Obszary gęsto zaludnione – zbiór sąsiadujących obszarów lokalnych, z których każdy posiada gęstość zaludnienia przewyższającą 500 osób/km², a cał-

¹⁰ Por. *Charakterystyka Obszarów Wiejskich w 2008 roku*, GUS, Olsztyn, 2010, str. 42,43.

¹¹ *Task Force on Core Social Variables, Final report*, Eurostat, Luxembourg, 2007, str. 79, Por. *Charakterystyka Obszarów Wiejskich w 2005 roku*, GUS, Olsztyn, 2006, str. 33-35.

Całkowita liczba mieszkańców tej grupy terenów wynosi co najmniej 50 tys. mieszkańców.

- Obszary pośrednie – tereny nie zaliczające się do obszarów gęsto zaludnionych, które tworzą skupisko ziem lokalnych o gęstości zaludnienia większej niż 100 osób/km² (w każdym z obszarów). Spełniać muszą również jeden z dwóch warunków dodatkowych. Całkowita populacja tego zbioru to co najmniej 50 tys. mieszkańców lub tereny te położone są w sąsiedztwie obszaru gęsto zaludnionego.
- Obszary słabo zaludnione – nie należą do omówionych wcześniej kategorii.

Założono również, że tereny o powierzchni mniejszej niż 100 km², które nie posiadają gęstości zaludnienia przekraczającej 100 osób/km², ale są całkowicie zamknięte w obrębie obszaru gęsto zaludnionego lub pośredniego, należy traktować jako część jednego ze wspomnianych obszarów. Jeśli znajdują się w granicach dwóch obszarów: gęsto zaludnionego i pośredniego, to należy zakwalifikować je jako część obszaru pośredniego.

Istnieje wiele innych definicji obszarów wiejskich, które najczęściej łączą się z podejściem funkcjonalnym. Wśród wyróżników które należy brać pod uwagę przy określaniu terenów jako wiejskie najczęściej wymienia się¹²:

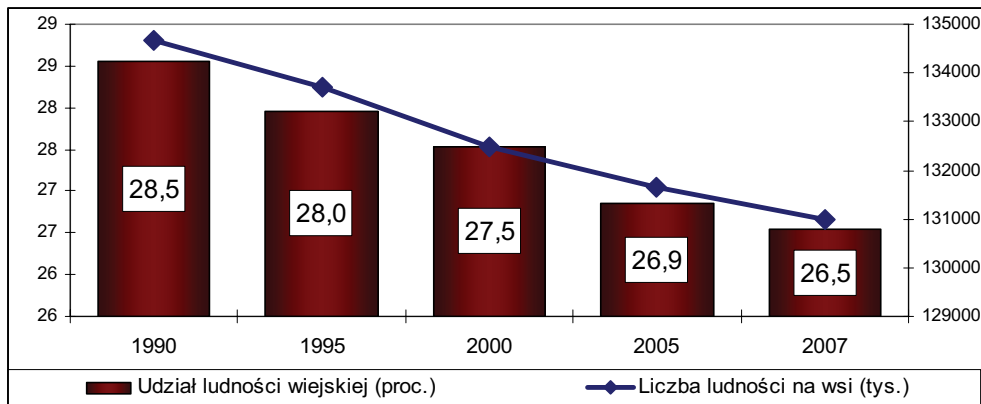
- użytkowanie ziemi,
- rzadką zabudowę i rozproszone osadnictwo,
- charakter krajobrazu,
- miejsce zatrudnienia lub sektor, w którym pracuje ludność zamieszkująca dane terytorium,
- tradycyjny styl życia (bliski naturze) i zwyczaje,
- niski wskaźnik wyposażenia w infrastrukturę oraz przewaga działalności gospodarczej mającej charakter powierzchniowy nad punktową i liniową.

¹² J. Bański, *Geografia wsi – nową dyscypliną badawczą w polskiej geografii*, Przegląd Geograficzny, Tom 74, Nr 3, str. 372-374.

2.2. Zmiany liczby ludności wiejskiej w latach 1990-2007

Według danych ONZ przez ostatnie lata następuje niewielki, ale systematyczny spadek liczby i odsetka ludności wiejskiej w państwach Unii Europejskiej. Od 1990 roku liczba ludności na terenach wiejskich zmniejszyła się o niecałe 3%, a jej udział w ludności Wspólnoty spadł o 2 punkty procentowe.

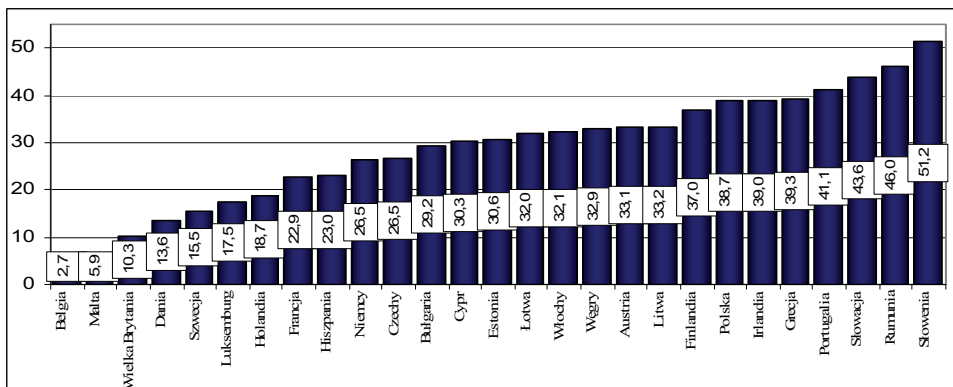
Rysunek 6. Liczba ludności na wsi oraz udział ludności wiejskiej w ludności ogółem w Unii Europejskiej w latach 1990-2007

Źródło: *World Urbanization Prospects: The 2007 Revision, 09.11.2009* oraz *FAOSTAT, 09.11.2009*.

W ujęciu według poszczególnych państw wysokość odsetka ludności wiejskiej jest silnie zróżnicowana, od zaledwie 3% w Belgii do ponad połowy ogółu ludności w Słowenii. Polska na tle innych krajów charakteryzuje się relatywnie wysokim odsetkiem ludności wiejskiej, jednak jest on mniejszy niż w Portugalii, Grecji czy Irlandii.

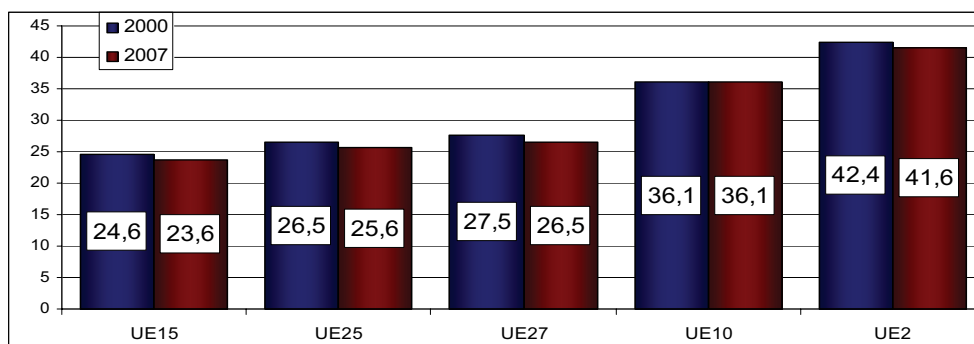
Rysunek 7. Udział ludności wiejskiej w ludności ogółem w krajach Unii Europejskiej w 2007 roku

Źródło: *FAOSTAT, FAO, Statistics Division 2009, 02 November 2009*.

Państwa dawnej Piętnastki cechuje znacznie mniejszy odsetek ludności wiejskiej niż państwa Dziesiątki przyjęte do Unii w 2004 roku, a tym bardziej w porównaniu do Bułgarii i Rumunii, choć w przypadku tych ostatnich dwóch państw relatywnie wysoki odsetek ludności wiejskiej był głównie wynikiem dużego udziału tej populacji wśród obywateli Rumunii.

Rysunek 8. Odsetek ludności wiejskiej w wybranych grupach państw UE w 2000 oraz 2007 roku¹³

Źródło: FAOSTAT, FAO, Statistics Division 2009, 02 November 2009.

Biorąc pod uwagę licznosc ludności wiejskiej w poszczególnych krajach można powiedzieć, że w 2007 roku co szósta osoba mieszkająca na terenach wiejskich Wspólnoty była narodowości niemieckiej. Ludność wiejska w sześciu krajach Unii, tj. Niemczech, Włoszech, Polsce, Francji, Hiszpanii i Rumunii, stanowiła blisko 70% ludności wiejskiej wszystkich 27 państw (patrz Rysunek 9).

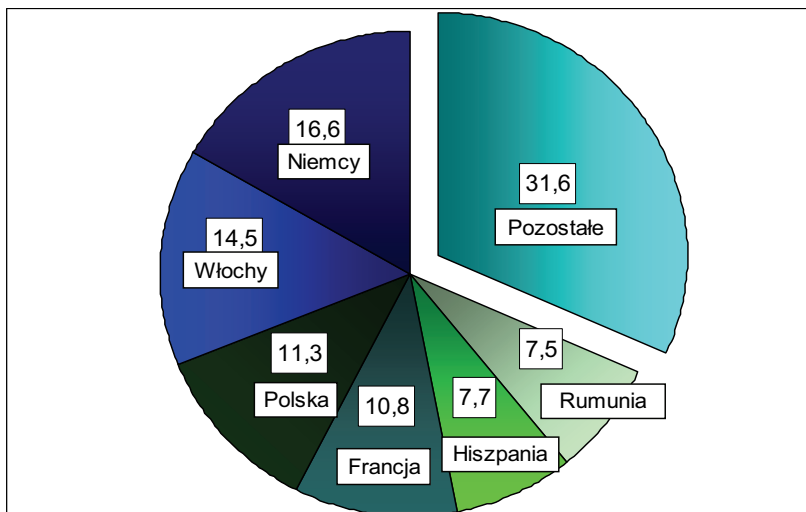
Przedstawiona kolejność państw pod względem liczby ludności wiejskiej nie zmieniła się zasadniczo przez ostatnie lata. W porównaniu do 1990 roku, zanotowano niewielkie zwiększenie się potencjału demograficznego na terenach wiejskich w sześciu wymienionych krajach (o 1,5 punktu procentowego). Miejscami zamieniły się również Rumunia i Hiszpania, co łączyć należy ze zwiększeniem się liczby ludności wiejskiej w Hiszpanii (o 6%), przy jednoczesnym ubytku w Rumunii (o 9%).

¹³ UE15: Austria, Belgia, Dania, Finlandia, Francja, Grecja, Hiszpania, Holandia, Irlandia, Luksemburg, Niemcy, Portugalia, Szwecja, Wielka Brytania, Włochy.

UE25: UE15 oraz UE10 (Cypr, Czechy, Estonia, Litwa, Łotwa, Malta, Polska, Słowacja, Słowenia, Węgry).

UE27: UE25 oraz UE2 (Bułgaria, Rumunia).

Rysunek 9. Ludność wiejska w UE według przynależności do poszczególnych państw w 2007 roku

Źródło: FAOSTAT, FAO, Statistics Division 2009, 02 November 2009.

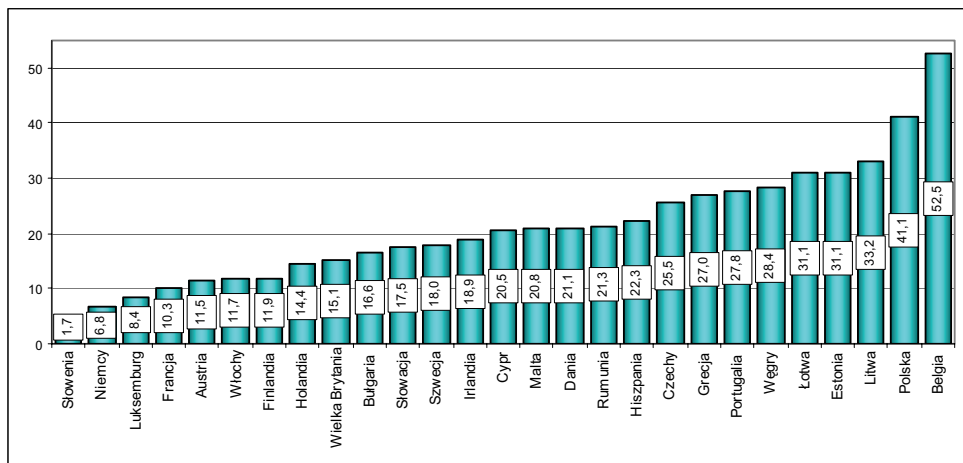
Podsumowując, w okresie 1990-2007, wzrost liczby ludności na wsi odnotowano w trzynastu krajach Wspólnoty. Największy na Cyprze (15%) i Luksemburgu (14%), czyli w krajach cechujących się relatywnie niewielką liczbą ludności wiejskiej, gdzie stosunkowo niewielki przepływ ludności pomiędzy miastem a wsią spowodował istotne zmiany w wysokości wskaźników demograficznych. W pozostałych państwach, tj. czternastu krajach Unii, największy ubytek liczby ludności wiejskiej odnotowano w Holandii (34%) i na Malcie (31%).

Tereny wiejskie kojarzone są przede wszystkim z rolnictwem. Tymczasem jak wskazują dane FAO osoby zawodowo czynne w rolnictwie, jak również osoby utrzymywane przez nich¹⁴ średnio stanowiły w 2007 roku zaledwie 18% ludności mieszkającej na terenach wiejskich. Najmniejszy odsetek ludności rolniczej odnotowano w Słowenii, Niemczech oraz Luksemburgu, największy natomiast w Polsce i Belgii (patrz Rysunek 10).

Od połowy lat dziewięćdziesiątych notowany jest trend spadkowy udziału ludności rolniczej wśród ludności wiejskiej. W latach 1995-2007 udział osób zawodowo czynnych w rolnictwie i ich rodzin zmniejszył się w państwach Wspólnoty z 28% do 18%.

¹⁴ Według metodologii FAO ludność rolnicza, tj. osoby zawodowo czynne w rolnictwie, jak również osoby utrzymywane przez nich, niekoniecznie muszą zamieszkiwać tereny wiejskie.

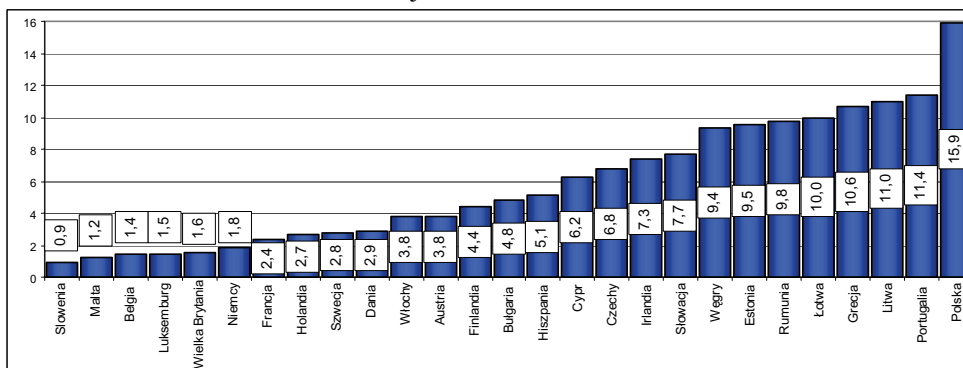
Rysunek 10. Udział ludności rolniczej wśród mieszkańców wsi w krajach UE w 2007 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie FAOSTAT, FAO, Statistics Division 2009, 02 November 2009.

W rozpatrywanym okresie zmalał również udział ludności rolniczej w odniesieniu do ludności ogółem krajów Unii z 8% do 5%. Najmniejszy, nie przekraczający 2% ogółu ludności, odsetek ludności rolniczej dotyczył sytuacji w Słowenii, na Malcie, w Belgii i w Luksemburgu, Wielkiej Brytanii oraz w Niemczech. Na tle tych państw największy był, blisko szesnastoprocentowy, odsetek ludności rolniczej w Polsce.

Rysunek 11. Udział ludności rolniczej w ludności ogółem w krajach UE w 2007 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie FAOSTAT, FAO, Statistics Division 2009, 02 November 2009.

Należy brać pod uwagę, że relatywnie niewielki odsetek ludności rolniczej w Belgii łączył się ze stosunkowo niewielkim odsetkiem ogółu mieszkań-

ców terenów wiejskich. W konsekwencji stosunkowo dużo mieszkańców wsi wykonywało zawód rolnika. Odmierna sytuacja dotyczyła Polski, gdzie relatywnie wysokiemu udziałowi ludności wiejskiej towarzyszył wysoki odsetek osób pełniących zawód rolnika.

W 2007 roku jedną czwartą ogółu ludności rolniczej we Wspólnocie stanowiły osoby narodowości polskiej. W kolejnych krajach, tj. Hiszpanii, Włoszech, Rumunii było po 9% zbiorowości rolników Unii. Interesującym wydaje się fakt, że od 1995 roku udział ludności rolniczej z Polski wśród ogółu zbiorowości w Unii uległ powiększeniu. Fakt ten należy wiązać z relatywnie mniejszym ubytkiem tej grupy społeczeństwa w Polsce niż w pozostałych krajach Wspólnoty. W latach 1995-2007 liczba osób zawodowo czynnych w rolnictwie, jak również osób utrzymywanych przez nich zmniejszyła się w Polsce o 27%, podczas gdy na przykład w Słowenii o 72%, Bułgarii o 58% czy w Rumunii o 48%.

2.3. Cechy społeczno-demograficzne ludności wiejskiej

W 2009 roku Unia Europejska przeznaczyła 13,5 miliarda euro (10% budżetu UE) na rozwój obszarów wiejskich. Kwota ta nie uwzględnia wydatków związanych z rynkiem rolnym i pomocy bezpośredniej, których wartość wyniosła ponad 41 miliardów euro (31% budżetu UE)¹⁵. Głównym beneficjentem środków związanych z rynkiem rolnym i pomocą bezpośrednią są rolnicy, ale należy uwzględnić, że pośrednio również te działania wpływają na ogólny rozwój obszarów wiejskich. W konsekwencji należy uznać, że dwie piąte budżetu Unii bezpośrednio lub pośrednio adresowane jest na obszary wiejskie lub do rolników.

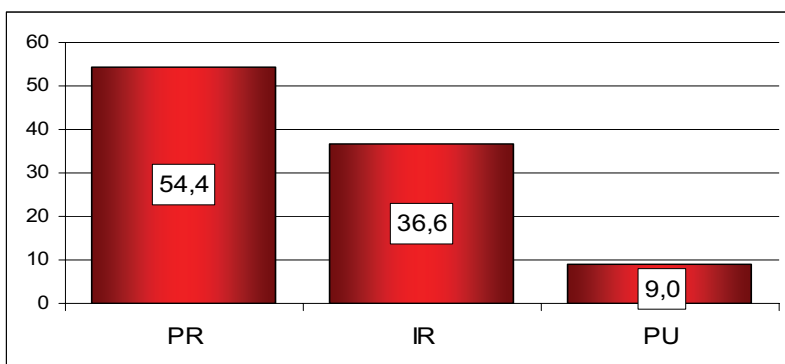
Pomimo pokaźnej skali pomocy na rzecz wsparcia rozwoju obszarów wiejskich statystyka dotycząca tych terenów jest uboga. Trudne jest zgromadzenie zwłaszcza porównywalnych danych dotyczących ludności zamieszkałej na obszarach wiejskich w poszczególnych krajach UE w zakresie jej szczegółowej charakterystyki. Jedynym źródłem wiedzy, które w sposób spójny i kompleksowy opisuje sytuację na obszarach wiejskich UE oraz prezentuje wybrane dane dotyczące cech mieszkańców wsi jest raport wydawany przez Dyрекcję Generalną Komisji Europejskiej ds. Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich. W wymienionym raporcie wykorzystano definicję obszarów wiejskich zaproponowaną przez OECD, tj. wyodrębniono regiony w przeważającym stopniu wiejskie, regiony pośrednie oraz w przeważającym stopniu miejskie.

¹⁵ Por. *Budżet ogólny Unii Europejskiej na rok finansowy 2009*, Komisja Europejska, 2009.

W niniejszym rozdziale szczególną uwagę poświęcono regionom w przeważającym stopniu wiejskim, uznano bowiem, że najbardziej odpowiadają one przyjętej w Polsce typologii tych obszarów. Tym samym częściowo wyłączono z analiz wsie podmiejskie, a więc osiedla cechujące się odmiennymi atrybutami i spełniające inne funkcje niż wsie oddalone od stosunkowo dużych centrów miejskich. Większa gęstość zaludnienia na obszarach wiejskich według kryterium OECD w porównaniu do wyliczeń GUS¹⁶ świadczy o tym, że w pierwszym przypadku do tej grupy terenów włączono również niewielkie miasteczka, które w polskich warunkach cechują się słabością infrastrukturalną.

W 2006 roku ponad połowa powierzchni UE została zakwalifikowana jako obszary w przeważającym stopniu wiejskie. Interesującym wydaje się fakt, że więcej obszarów utożsamianych z terenami typowo wiejskimi znajdowało się na terytorium krajów tzw. Dawnej Piętnastki, a nie dwunastu państw przyjętych do Unii Europejskiej począwszy od 2004 roku.

Rysunek 12. Obszary wiejskie w Unii Europejskiej (UE27) w 2006 roku (w proc.)

PR - Regiony w przeważającym stopniu wiejskie, IR - Regiony pośrednie, PU - Regiony w przeważającym stopniu miejskie.

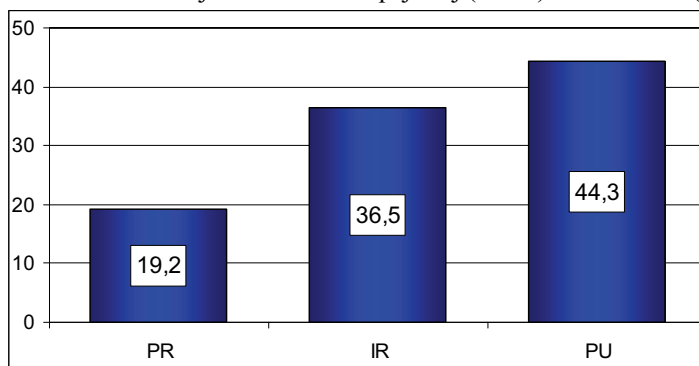
Źródło: *Rural Development in the European Union, Directorate-General for Agriculture and Rural Development, European Union, 2009.*

Największym odsetkiem obszarów w przeważającym stopniu wiejskich cechowały się państwa charakteryzujące się relatywnie niewielką liczbą ludności (Irlandia 99%, Szwecja 90%, Finlandia 89%). Łączyć to należy ze wspomnianym kryterium wyodrębniania tych terenów, tj. gęstością zaludnienia. Jednocześnie zatem w krajach terytorialnie małych o dużej gęstości zaludnienia, tj.: na Cyprze i Malcie oraz w Luksemburgu, obszary w przeważającym stopniu wiejskie były w zaniku.

¹⁶ W 2006 roku gęstość zaludnienia na obszarach w przeważającym stopniu wiejskich według kryterium OECD wynosiła 74osób/km², a na terenach wiejskich według GUS – 51 osób/km².

W 2006 roku średnio co piąty mieszkaniec Wspólnoty zamieszkiwał tereny w przeważającym stopniu wiejskie. Konsekwencją zastosowania wyłącznie kryterium gęstości zaludnienia przy wyznaczaniu terenów wiejskich spowodowało, że również wiejska populacja była najliczniejsza na terenach miejskich.

Rysunek 13. Ludność wiejska w Unii Europejskiej (UE27) w 2006 roku (w proc.)

PR - Regiony w przeważającym stopniu wiejskie, IR - Regiony pośrednie, PU - Regiony w przeważającym stopniu miejskie.

Źródło: *Rural Development in the European Union, Directorate-General for Agriculture and Rural Development, European Union, 2009.*

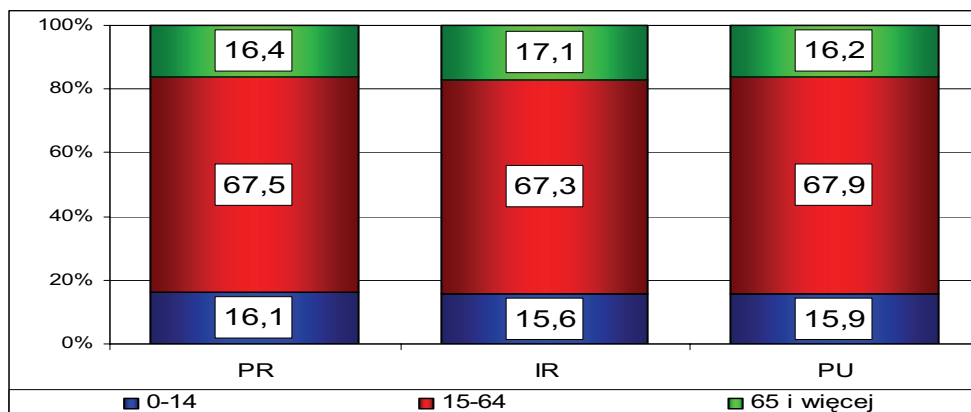
Rozkład terytorialny kształtowania się odsetka ludności mieszkającej na obszarach w przeważającym stopniu wiejskich łączył się z omówioną już powierzchnią tych terenów w poszczególnych krajach. W 2006 roku najwięcej ludności na omawianych obszarach było w Irlandii (72%), Słowenii (58%) oraz Finlandii (53%), najmniej¹⁷ z kolei w Holandii (1%) i Wielkiej Brytanii (2%).

Struktura wieku ludności Unii Europejskiej była stosunkowo wyrównana, niezależnie czy były to regiony posiadające charakter bardziej wiejski, czy też miejski.

Odmienności w strukturze wieku uwidoczniły się przy analizowaniu pojedynczych krajów, jak również przy podziale krajów według kolejności wstąpienia do Unii Europejskiej. W krajach przyjętych do UE począwszy od 2004 roku, w porównaniu do państw wchodzących już wcześniej w skład Wspólnoty, odnotowano mniejszy odsetek ludności w najstarszej grupie wiekowej (65 lat i więcej) oraz większy odsetek ludności w wieku 15-64 lat.

¹⁷ Poza Cyprem, Luksemburgiem i Malcią, gdzie nie odnotowano terenów w przeważającym stopniu wiejskich.

Rysunek 14. Struktura wieku ludności wiejskiej w Unii Europejskiej (UE27) w 2007 roku (w proc.)

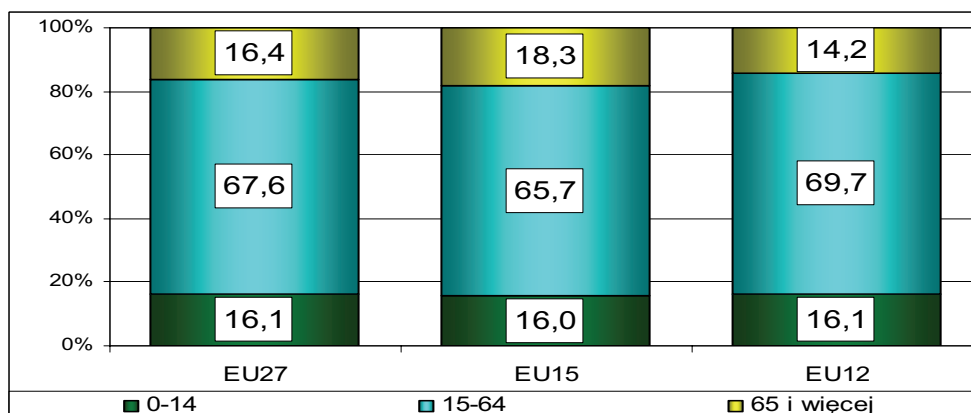

PR - Regiony w przeważającym stopniu wiejskie, IR - Regiony pośrednie, PU - Regiony w przeważającym stopniu miejskie.

Źródło: *Rural Development in the European Union, Directorate-General for Agriculture and Rural Development, European Union, 2009.*

W 2007 roku na obszarach w przeważającym stopniu wiejskich stosunkowo najbardziej korzystną strukturą wieku cechowała się ludność Irlandii, gdzie co piąta osoba posiadała mniej niż 15 lat oraz zaledwie co ósma miała 65 lat i więcej. Odmienną sytuację zaobserwowano w trzech państwach Wspólnoty, tj. we Włoszech, Portugalii oraz Bułgarii. W wymienionych krajach co piąta osoba posiadała 65 lat i więcej, a niespełna co 8 należała do zbiorowości tworzącej najmłodszą grupę wiekową.

Rysunek 15. Struktura wieku ludności wiejskiej na terenach w przeważającym stopniu wiejskich w Unii Europejskiej w 2007 roku (w proc.)

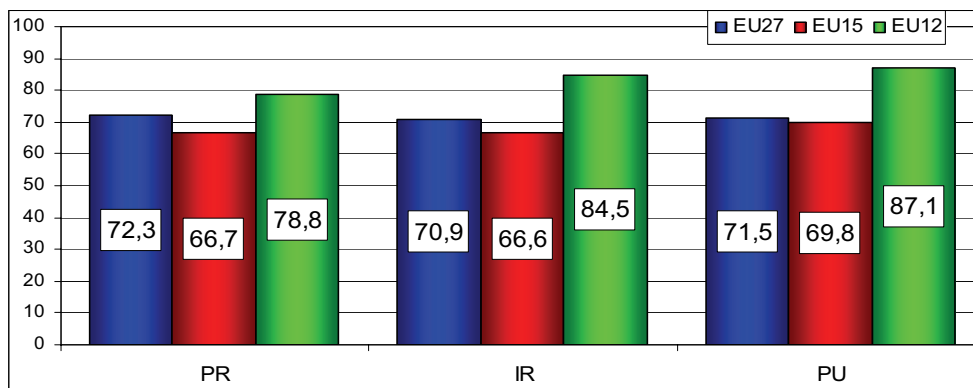
Źródło: *Rural Development in the European Union, Directorate-General for Agriculture and Rural Development, European Union, 2009.*

Powszechnie obserwowanym trendem jest proces starzenia się społeczeństw Wspólnoty, który dotyczy zarówno obszarów wiejskich, jak i miejskich. W latach 2000-2007 na obszarach w przeważającym stopniu wiejskich nastąpiło zmniejszenie się odsetka osób w najmłodszej grupie wiekowej (o 2,5 punkty procentowe), a wzrósł udział osób w pozostałych grupach (o 1,1 p.p. wśród osób 15-64 lat oraz o 1,4 p.p. wśród osób w wieku 65 lat i więcej).

Należy wspomnieć, że zmniejszenie się odsetka dzieci i młodzieży w stosunkowo większym zakresie dotyczyło krajów Europy Środkowej i Wschodniej, a zwłaszcza Polski, Rumunii, Słowenii, Węgier oraz Bułgarii. Przyrost odsetka osób w najstarszych grupach wiekowych był z kolei wyrównany i zaznaczył się w całej Wspólnocie, a zwłaszcza w Niemczech, Rumunii, Włoszech, Austrii, na Węgrzech i w Bułgarii.

Według danych Komisji Europejskiej nie odnotowano zasadniczych różnic w poziomie wykształcenia pomiędzy terenami wiejskimi a zurbanizowanymi. W 2008 roku 2/3 ludności Wspólnoty posiadało wykształcenie ponadpodstawowe. Relatywnie lepiej wykształcona była ludność nowych państw członkowskich.

Rysunek 16. Odsetek osób posiadających wykształcenie ponadpodstawowe w Unii Europejskiej w 2008 roku

PR - Regiony w przeważającym stopniu wiejskie, IR - Regiony pośrednie, PU - Regiony w przeważającym stopniu miejskie.

Źródło: *Rural Development in the European Union, Directorate-General for Agriculture and Rural Development, European Union, 2009.*

Dysproporcje pomiędzy wykształceniem ludności w państwach „starej” a „nowej” Unii silniej uwidoczniły się na terenach zurbanizowanych niż na terenach typowo wiejskich. Łączyć to należy z dynamicznymi przemianami społeczno-ekonomicznymi zachodzącymi w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, gdzie trudna sytuacja na rynkach pracy wymusiła dążenie do podnoszenia

poziomu kwalifikacji. Trzeba jednak brać pod uwagę, że aspiracje edukacyjne młodzieży zamieszkującej tereny wiejskie w nowych państwach członkowskich są często wynikiem planów migracyjnych, a nie zapotrzebowania lokalnego rynku pracy.

Spośród państw Unii Europejskiej na obszarach w przeważającym stopniu wiejskich relatywnie najlepszym poziomem wykształcenia charakteryzowała się ludność w Polsce (86% osób z wykształceniem ponadpodstawowym), Niemczech (84%) oraz Szwecji (84%). W 2008 roku stosunkowo najslabiej wykształcona ludność na terenach wiejskich była w Portugalii, gdzie wykształceniem ponadpodstawowym legitymowała się zaledwie 27% ludności.

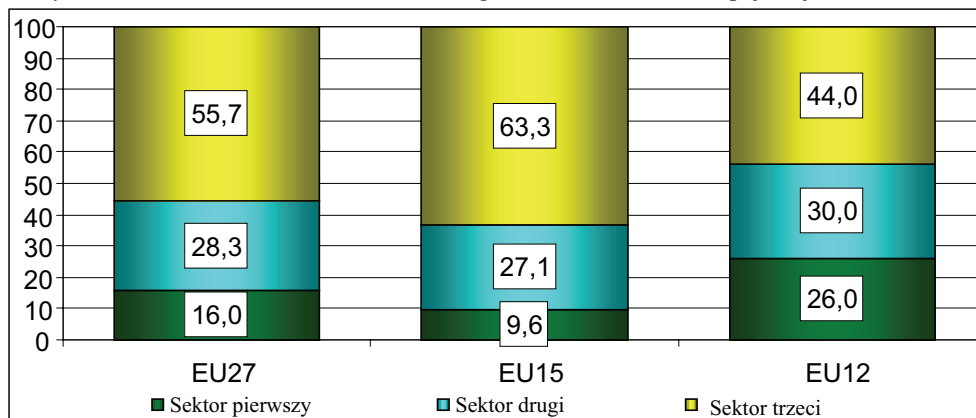
Dla rozwoju gospodarki, innowacyjności, jak również zwiększenia możliwości zarobkowych ludności istotne wydaje się podnoszenie poziomu kwalifikacji przez osoby dorosłe. W odniesieniu do populacji UE w 2008 roku niepełna 10% ludności wiejskiej z grupy wieku 25-64 lata uczestniczyło w kształceniu ustawicznym. W porównaniu do 2002 roku nastąpiło zwiększenie odsetka osób objętych tą formą nauczania o blisko 3 punkty procentowe. Był to wynik aktywizacji nauczania wśród ludności krajów Europy Zachodniej, gdyż w państwach Europy Środkowej i Wschodniej odnotowano niewielki spadek odsetka dorosłych osób pobierających naukę.

Interesującym wydaje się fakt, że w przypadku państw Piętnastki odsetek dorosłych osób objętych działaniami na rzecz podniesienia kwalifikacji był większy na terenach wiejskich niż na obszarach zurbanizowanych. Łączyć to należy z funduszami UE oraz krajowymi środkami na rzecz stymulowania rozwoju wsi, jak również z zaawansowanym procesem wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich w państwach Europy Zachodniej. Inna sytuacja przedstawiała się w „nowych” państwach Wspólnoty, gdzie nie tylko stosunkowo mniej dorosłych osób uczestniczyło w podnoszeniu kwalifikacji, a jednocześnie były to osoby głównie z terenów w przeważającym stopniu miejskich.

W 2008 roku najwięcej ludności wiejskiej objętej ustawicznym nauczaniem było w Szwecji (33%) i Danii (28%), natomiast najmniej dorosłych osób podnosiło swoje kwalifikacje w Rumunii (1%) oraz Grecji (2%).

Rolnictwo w Unii Europejskiej stanowi w dalszym ciągu istotne miejsce zatrudnienia dla dużej części społeczeństwa wiejskiego (patrz Rysunek 17). Polityka Unii Europejskiej przez wiele lat miała na celu ograniczenie zatrudnienia w rolnictwie, co odzwierciedlają statystyki zatrudnienia w poszczególnych grupach państw. W krajach z tzw. „nowej” Unii w sektorze pierwszym w 2006 roku zatrudniona była co czwarta osoba mieszkająca na terenach w przeważającym stopniu wiejskich. W państwach dawnej Piętnastki w rolnictwie, leśnictwie i rybactwie zatrudniona była jedynie co dziesiąta osoba.

Rysunek 17. Struktura zatrudnienia według sektorów w Unii Europejskiej w 2006 roku^a

^a Regiony w przeważającym stopniu wiejskie.

Sektor pierwszy: rolnictwo, łowiectwo, leśnictwo i rybactwo.

Sektor drugi: górnictwo, przemysł, zaopatrzenie w energię, paliwa oraz wodę, budownictwo.

Sektor trzeci: usługi prywatne i publiczne.

Źródło: *Rural Development in the European Union, Directorate-General for Agriculture and Rural Development, European Union, 2009.*

Spośród krajów Wspólnoty w 2006 roku największym udziałem osób zatrudnionych w sektorze pierwszym cechowały się Rumunia (41%), Bułgaria (30%) oraz Portugalia (30%), najmniejszym natomiast Szwecja (3%) i Dania (5%). W grupie krajów Europy Środkowej i Wschodniej jedynie w trzech krajach, tj. Słowacji, Węgrzech oraz Czechach, zatrudnienie w rolnictwie było na stosunkowo niskim poziomie, a tym samym zbliżonym do państw Europy Zachodniej. Z kolei Portugalia, Grecja oraz Hiszpania pod względem zatrudnienia odpowiadały bardziej modelowi rozpowszechnionemu w Europie Środkowo-Wschodniej, niż w krajach zachodnich. Łączyć to należy ze specyfiką rolnictwa tych krajów, gdzie uprawy owoców cytrusowych czy warzyw charakteryzują się dużym zapotrzebowaniem na siłę roboczą.

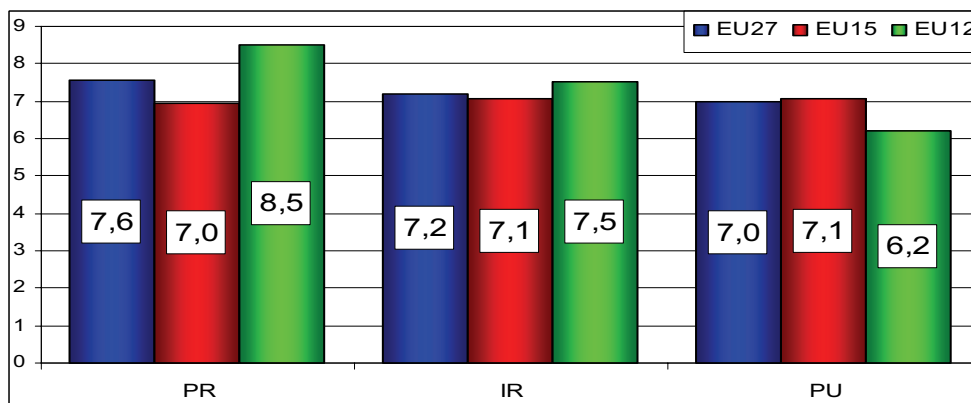
Tempo zmian w wysokości odsetka osób zatrudnionych w rolnictwie również było niejednorodne. W porównaniu do 2000 roku w państwach UE-15, gdzie ludność wiejska relatywnie rzadko pracowała w rolnictwie, zmniejszenie się udziału osób pracujących w sektorze pierwszym było relatywnie niewielkie (o niecałe 2 punkty procentowe). Odmienną sytuację odnotowano w państwach Europy Środkowej i Wschodniej, w których spadek udziału osób zatrudnionych w rolnictwie, leśnictwie i rybactwie wyniósł znacznie więcej, bo blisko 12 punktów procentowych.

W 2007 roku 8% ludności aktywnej zawodowo Wspólnoty zamieszkałej na terenach w przeważającym stopniu wiejskich była bezrobotna. Stopa bezro-

bocia w miastach była nieznacznie mniejsza niż na terenach wiejskich, co w większym stopniu zaznaczyło się w grupie krajów UE12, niż w przypadku krajów dawnej Piętnastki.

W 2007 roku spośród krajów Unii Europejskiej, najniższą stopę bezrobocia na terenach wiejskich odnotowano w Wielkiej Brytanii, na Litwie oraz w Austrii (nieco ponad 3% aktywnych zawodowo). Z kolei najwięcej wiejskich bezrobotnych było w Słowacji (stopa bezrobocia wyniosła tam 15%), Belgii (11%) oraz w Bułgarii (10%).

Rysunek 18. Stopa bezrobocia w Unii Europejskiej w 2007 roku

PR - Regiony w przeważającym stopniu wiejskie, IR - Regiony pośrednie, PU - Regiony w przeważającym stopniu miejskie.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Rural Development in the European Union*, Directorate-General for Agriculture and Rural Development, European Union, 2009.

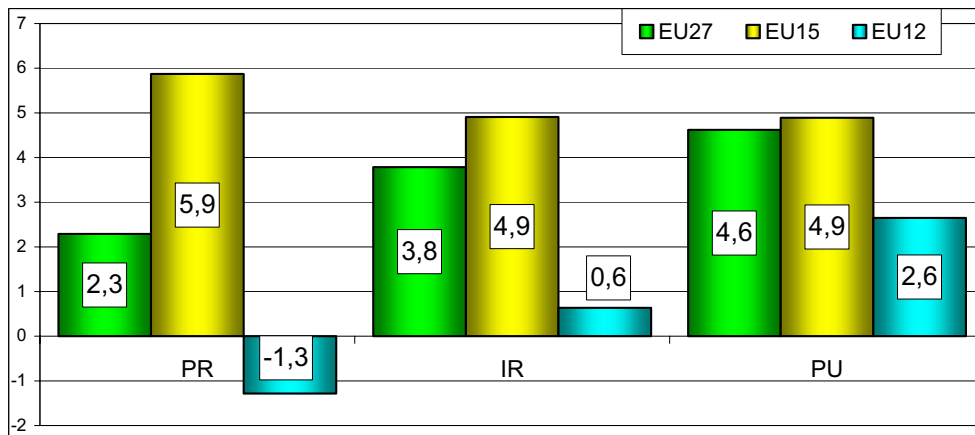
W ostatnich latach odnotowano spadek bezrobocia w państwach UE, przy czym to zjawisko stosunkowo silniej zaznaczyło się na terenach wiejskich niż na obszarach podmiejskich i miejskich. Łączyć to należy z polityką Unii mającą na celu aktywizację ekonomiczną obszarów wiejskich, głównie przez konstruowanie programów pomocowych, które wspierają lokalne działania prowadzone na rzecz rozwoju pozarolniczych inicjatyw gospodarczych. Takie priorytety były od wielu lat praktykowane w krajach dawnej Piętnastki, wobec czego na ich terenie stopa bezrobocia i poziom zatrudnienia na obszarach w przeważającym stopniu wiejskich zasadniczo nie różniły się od sytuacji na terenach zurbanizowanych.

Istotnym elementem badań demograficznych są przestrzenne przepływy ludności. Kraje Unii Europejskiej rozpatrywane łącznie cechowały się dodatnim saldem migracji, zarówno na terenach wiejskich, podmiejskich, jak i miejskich.

Dane dotyczące 2005 roku oraz lat poprzednich wskazują, że występowały odmienności w przepływach migracyjnych na terenach wiejskich w pań-

stwach dawnej Piętnastki oraz krajach przyjętych do UE począwszy od 2004 roku. W państwach tzw. „Starej Unii” wskaźnik obrazujący saldo migracji na obszarze regionów w przeważającym stopniu wiejskich był nie tylko dodatni, ale również wyższy niż notowany w regionach pośrednich i typowo miejskich. Z kolei w państwach Dwunastki na terenach typowo wiejskich odnotowano ubytek migracyjny, w regionach pośrednich – niewielkie saldo dodatnie, a na obszarach zurbanizowanych – największy przyrost migracyjny.

Rysunek 19. Saldo migracji w Unii Europejskiej w 2005 roku (na 1000 ludności)

PR - Regiony w przeważającym stopniu wiejskie, IR - Regiony pośrednie, PU - Regiony w przeważającym stopniu miejskie.

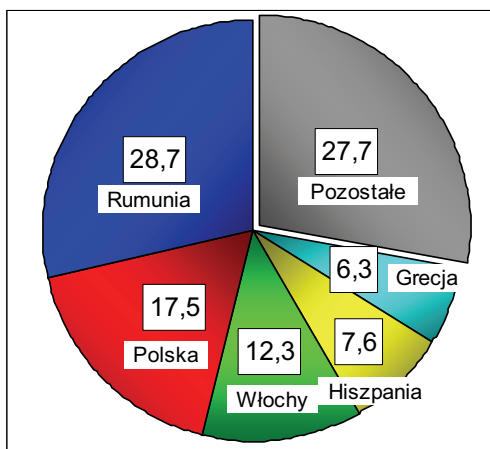
Źródło: Opracowanie własne na podstawie Rural Development in the European Union, Directorate-General for Agriculture and Rural Development, European Union, 2009.

Przedstawione dane wiążąc należy z różnicami w stopniu rozwoju społeczno-ekonomicznego obszarów wiejskich we wspomnianych dwóch grupach państw UE. Wsie w Europie Zachodniej, objęte od wielu lat polityką mającą na celu wyrównanie poziomu życia z obszarami miejskimi, są równie atrakcyjne jako miejsce zamieszkania, co tereny zurbanizowane. Nie bez znaczenia jest również fakt rozwiniętej infrastruktury komunikacyjnej w państwach Piętnastki, co bezpośrednio przekłada się na czas i komfort podróżowania, a więc stymuluje rozwój obszarów położonych często nawet w dalszej okolicy miast. Z drugiej strony wprowadzane restrykcje dotyczące wjazdu samochodów, opłaty za parkowanie, długi czas postoju w korkach ulicznych, hałas i stres związany z podróżą są czynnikami zachęcającymi do rozwijania działań biznesowych w okolicy miejsca zamieszkania oraz korzystania z lokalnej infrastruktury usługowo-bytowej.

2.4. Charakterystyka gospodarstw rolnych

W 2007 roku w Unii Europejskiej było blisko 14 milionów gospodarstw rolnych, z czego 70% nie posiadało więcej niż 5 hektarów. Około jedna trzecia z ogółu gospodarstw we Wspólnocie znajdowała się na terytorium Rumunii. Były one stosunkowo niewielkie obszarowe (90% posiadało mniej niż 5 hektarów) oraz słabe ekonomicznie (78% o sile ekonomicznej poniżej 1 ESU). Należy zaznaczyć, że prawie trzy czwarte wszystkich gospodarstw rolnych Wspólnoty było w pięciu państwach, tj.: Rumunii, Polsce, Włoszech, Hiszpanii oraz Grecji.

Rysunek 20. Udział gospodarstw rolnych w poszczególnych krajach w odniesieniu do całkowitej liczby gospodarstw w Unii Europejskiej w 2007 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Rural Development in the European Union*, Directorate-General for Agriculture and Rural Development, European Union, 2009.

Odmienne rozkładał się udział powierzchni użytków rolnych według poszczególnych państw wchodzących w skład UE. Do siedmiu krajów Wspólnoty, tj. Francji (16%), Hiszpanii (14%), Niemiec (10%), Wielkiej Brytanii (9%), Polski (9%), Rumunii (8%) i Włoch (7%) należało łącznie 74% powierzchni użytków rolnych Wspólnoty. Wymienione państwa zaliczały się do największych w Unii Europejskiej, bowiem stanowiły 58% całego jej terytorium¹⁸.

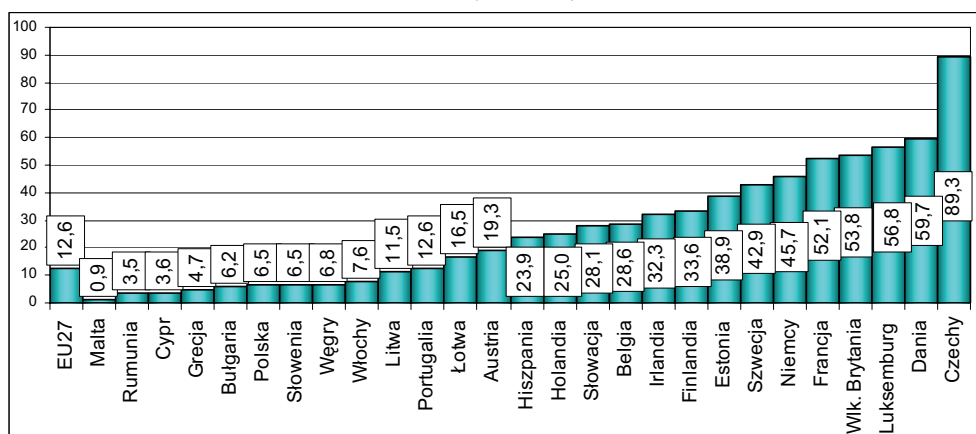
Gospodarstwa w Unii Europejskiej były silnie zróżnicowane pod względem powierzchni. W pięciu krajach, tj. Czechach, Danii, Luksemburgu, Wiel-

¹⁸ Od Rumunii, Wielkiej Brytanii, Włoch i Polski większe pod względem terytorium były Finlandia i Szwecja, jednak ze względu na warunki klimatyczne i ukształtowanie terenu kraje te charakteryzowały się relatywnie niewielkim w stosunku do swojej powierzchni odsetkiem użytków rolnych.

kiej Brytanii oraz Francji, średnia powierzchnia gospodarstwa przekroczyła 50 hektarów. Na drugim biegunie uplasowało się dziewięć państw, w których średnia powierzchnia nie przekroczyła 10 hektarów.

W przeważającej części krajów, w których średnia powierzchnia gospodarstw rolnych była stosunkowo niewielka, odnotowano także znaczne rozdrobnienie w strukturze agrarnej. Na Malcie 97% gospodarstw rolnych posiadało mniej niż 5 hektarów powierzchni, a w Bułgarii, Rumunii i na Węgrzech było to około 90% wszystkich gospodarstw. Z kolei w Danii we wspomnianej grupie obszarowej było niecałe 4% gospodarstw rolnych.

Rysunek 21. Średnia powierzchnia gospodarstw rolnych w krajach Unii Europejskiej w 2007 roku (w ha UR)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Rural Development in the European Union*, Directorate-General for Agriculture and Rural Development, European Union, 2009.

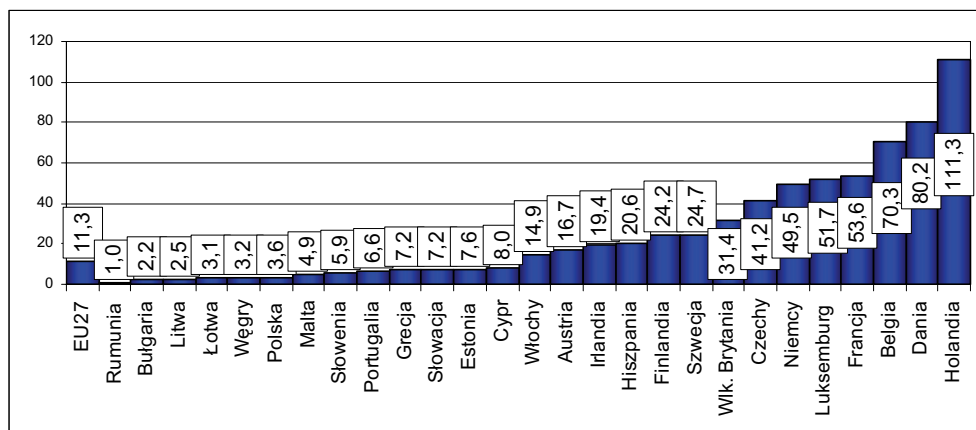
Niewielka powierzchnia gospodarstwa łączyła się zazwyczaj z relatywnie małą średnią wielkością ekonomiczną tych jednostek. Wspomniana zależność nie dotyczyła krajów Europy Południowej, które charakteryzowały się stosunkowo intensywnym rolnictwem związanym z uprawą owoców cytrusowych oraz warzyw. W takiej sytuacji były przede wszystkim Cypr i Malta.

Największą średnią wielkością ekonomiczną cechowały się gospodarstwa w Holandii. W ich przypadku wysokość tego wskaźnika była blisko dziesięciokrotnie wyższa niż średnio w UE. Po drugiej stronie skali, znajdowały się gospodarstwa w Rumunii, gdzie średnio na gospodarstwo przypadało zaledwie 1 ESU, a 94% gospodarstw posiadało mniej niż 2 ESU.

Dysproporcje w rozwoju rolnictwa poszczególnych krajów Unii Europejskiej zostały zilustrowane na rysunkach 21 i 22. Gospodarstwa rolne w krajach dawnej Piętnastki cechowały się silnym ukierunkowaniem na rynek, oraz znacznie większą, w porównaniu do nowych członków Unii, średnią powierzchnią

gospodarstw (22 ha wobec 6 ha), a ich siła ekonomiczna przypadająca na jedno gospodarstwo była wielokrotnie wyższa (24 ESU wobec 2 ESU).

Rysunek 22. Średnia wielkość ekonomiczna gospodarstw rolnych w krajach Unii Europejskiej w 2007 roku (ESU)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Rural Development in the European Union*, Directorate-General for Agriculture and Rural Development, European Union, 2009.

Różnice w wynikach gospodarstw rolnych w „starej” i „nowej” Unii dobrze odzwierciedla również wartość dodana brutto (GVA)¹⁹. W 2007 roku wspomniana wielkość dotycząca całego rolnictwa w państwach dawnej Piętnastki stanowiła 86% wartości wytworzonej we wszystkich 27 państwach Wspólnoty²⁰.

Rozszerzenie Unii Europejskiej o nowe kraje spowodowało istotne zwiększenie się zasobów siły roboczej w rolnictwie. W 2004 roku do grupy sześciu milionów rolników²¹ zostało dołączonych 3,5 miliona z dziesięciu nowych państw członkowskich. W 2007 roku zbiorowość rolników we Wspólnocie powiększyła się o kolejne 2,5 miliona, co spowodowało, że 52% ogółu rolników zamieszkiwało terytorium dwunastu nowoprzyjętych krajów.

Większość rolników z nowych państw członkowskich UE było obywatelami Polski i Rumunii (patrz Rysunek 23). W 2007 roku w gospodarstwach rol-

¹⁹ Wartość dodana brutto jest to wartość produkcji ogółem gospodarstwa pomniejszona o zużycie pośrednie (tzn. koszty bezpośrednie i ogólnogospodarcze) i salda bieżących dopłat i podatków. Wartość dodana brutto określa przyrost wartości dóbr wytworzonych w danym gospodarstwie. Jest to podstawowa kategoria dochodowa, określa sytuację ekonomiczną gospodarstwa. Jest podstawowym kryterium oceny efektywności nakładów czynników produkcji.

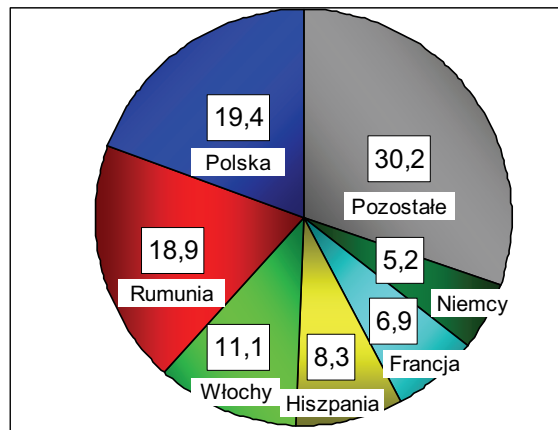
²⁰ <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>, Economic accounts for agriculture – values at current prices.

²¹ <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>, Family farm labour force. Liczba rolników w AWU, tj. rocznej jednostki pracy będącej ekwiwalentem czasu przepracowanego w ciągu roku w gospodarstwie rolnym przez 1 osobę pełnozatrudnioną w rolnictwie.

nych z wymienionych państw zatrudnionych było blisko 4 na 10 wszystkich rolników Unii. Niesie to ze sobą poważne wyzwania dla gospodarek tych krajów, jak również dla polityki całej Unii Europejskiej.

Uwzględniając obecne trendy szacuje się, że do 2014 roku zbiorowość rolników zostanie pomniejszona. Około 2 miliony pełnoetatowych pracowników opuści sektor rolniczy w regionie UE-15. Kolejne 1-2 miliony pełnoetatowych pracowników zrezygnuje z rolnictwa w dziesięciu nowych państwach członkowskich i 1-2 miliony w Bułgarii i Rumunii.²²

Rysunek 23. Udział pracujących w gospodarstwach rolnych w poszczególnych krajach w odniesieniu do ogółu pracujących w rolnictwie w Unii Europejskiej w 2007 roku (AWU)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Rural Development in the European Union*, Directorate-General for Agriculture and Rural Development, European Union, 2009.

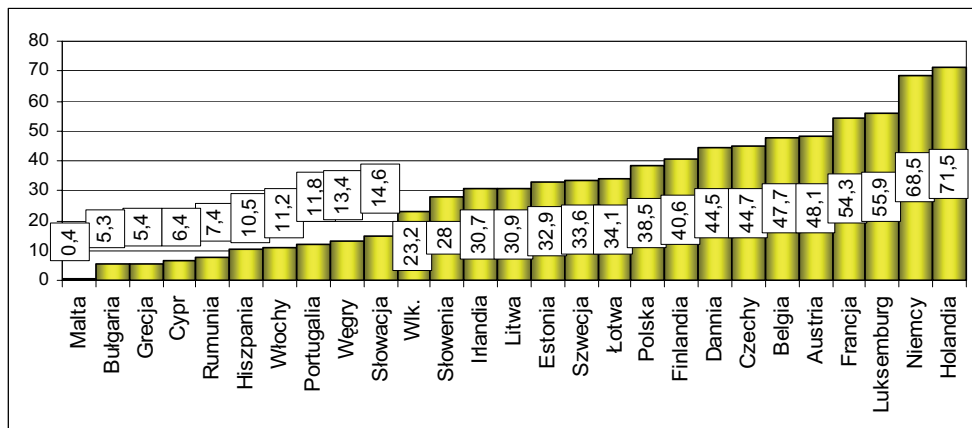
Wobec nieuniknionych procesów restrukturyzacji i modernizacji rolnictwa istotnym wyzwaniem dla części państw UE, w tym Polski, będzie uniknięcie ryzyka społecznego wyłączenia części wiejskiej ludności wynikającego z niskiego poziomu dochodów i braku odpowiednich kwalifikacji.

Jak zostało wspomniane we wcześniejszej części pracy, wykształcenie ludności na terenach wiejskich w nowych państwach członkowskich było relatywnie bardziej korzystne niż w krajach dawnej Piętnastki. Nie dotyczyło to jednak kierowników gospodarstw rolnych. W 2005 roku średnio co piąty kierownik gospodarstw rolnych posiadał przeszkolenie rolnicze. W państwach Piętnastki było to 22%, a 18% w państwach przyjętych do Wspólnoty począwszy od 2004 roku. Należy zauważyć, że w krajach Europy Zachodniej, w porównaniu do krajów Dwunastki, nie tylko więcej rolników posiadało przeszkolenie

²² *Zatrudnienie na obszarach wiejskich: wypełnianie luki w zatrudnieniu*, Komisja Wspólnot Europejskich, Bruksela 2006, str. 7.

rolnicze, ale jednocześnie większy był odsetek kierowników, którzy legitymowali się pełnym przeszkoleniem zawodowym (11% wobec 7%)²³.

Rysunek 24. Kierownicy gospodarstw rolnych posiadający przeszkolenie rolnicze (w %) w 2005 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Rural Development In The European Union, Directorate-General for Agriculture and Rural Development, European Union, 2009*.

Stosunkowo najlepiej wykształceni byli kierownicy gospodarstw wysokotowarowych o stosunkowo dużej sile ekonomicznej. Reguła ta nie dotyczyła wszystkich państw Wspólnoty, gdyż w Hiszpanii, gdzie zaledwie 10% kierowników posiadało przeszkolenie rolnicze średnia wielkość ekonomiczna gospodarstw była na poziomie 21 ESU. Z kolei w Polsce, gdzie 39% kierowników posiadało przeszkolenie rolnicze, wielkość ekonomiczna pojedynczego gospodarstwa była na poziomie niespełna 4 ESU.

²³ Przeszkolenie pełne definiowane jest jako ukończenie wyższej uczelni rolniczej oraz dwuletnich kursów doszkalających. Przeszkolenie podstawowe to przebyte kursy w szkole lub instytucji specjalistycznej.

III. Regionalne zmiany liczby ludności na obszarach wiejskich do 2035 roku

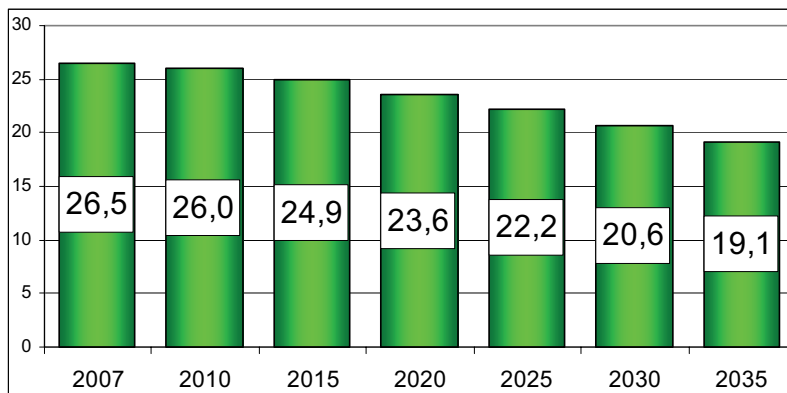
3.1. Prognoza ludności opracowana przez ONZ

Prognoza ludności opracowana przez ONZ (UN Population Division²⁴ oraz FAO Statistics Division²⁵) zakłada, że w latach 2007-2035 nastąpi niewielkie (o 2%) zwiększenie się liczby ludności w krajach Unii Europejskiej.

Relatywnie niewielkie zmiany liczby ludności spowodują dalszy spadek udziału Unii Europejskiej w populacji świata z 7,4 w 2007 roku do 5,9% w 2035. W analizowanym okresie największa dynamika wzrostu ludności notowana będzie w państwach afrykańskich, gdzie do 2035 roku populacja powiększy się o 71% i stanowić będzie blisko jedną piątą ludności świata.

Ludność miejska Wspólnoty zwiększy się o 13%, natomiast na terenach wiejskich odnotowany zostanie 27% ubytek populacji. Na skutek wspomnianych zmian nastąpi spadek udziału zbiorowości wiejskiej w ludności ogółem o ponad 7 punktów procentowych (do poziomu 19%).

Rysunek 25. Prognoza zmiany odsetka ludności wiejskiej w krajach UE27 w latach 2007-2035

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: FAOSTAT, FAO, Statistics Division 2009, 02 November 2009.

Prognozuje się, że w latach 2007-2035 największy ubytek ludności wiejskiej odnotowany zostanie na Malcie. W tym niewielkim kraju liczba ludność na

²⁴ *World Population Prospects: The 2008 Revision* United, Nations Population Division (UNPD), <http://esa.un.org/unpp>

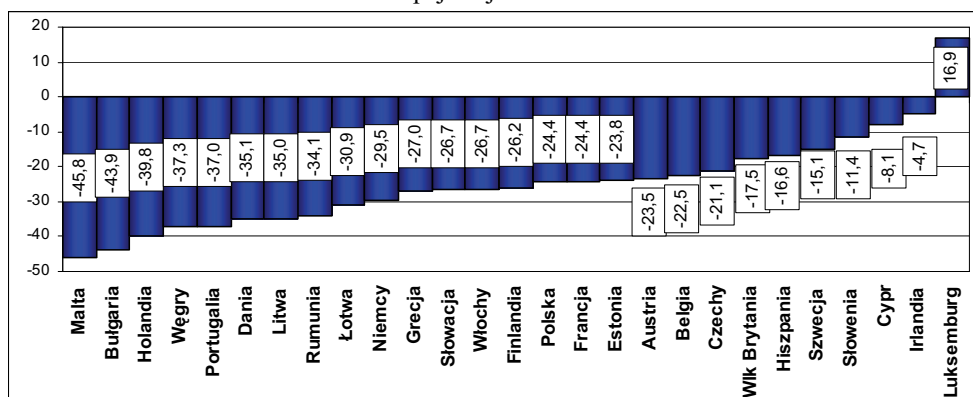
²⁵ *The FAOSTAT PopSTAT*, Food and Agriculture Organization, <http://faostat.fao.org/>

wsi zmniejszy się o blisko połowę pomimo tego, że przed okresem prognozy zaledwie co szesnasta osoba zamieszkiwała tereny wiejskie.

Wzrost liczby ludności na wsi odnotowany zostanie tylko w jednym kraju Unii Europejskiej – Luksemburgu (o 17%). We wspomnianym państwie nastąpi również przyrost liczby ludności w miastach, tym samym pomimo wzrostu liczby ludności wiejskiej, nastąpi zmniejszenie się jej udziału w odniesieniu do ludności ogółem z 17% do 15%.

Grupując kraje według okresu wstąpienia do Unii Europejskiej, uwidacznia się niewiele większe nasilenie procesów depopulacyjnych na terenach wiejskich w „nowych” krajach Wspólnoty. Szacuje się, że w okresie prognozy w krajach należących do grupy UE-12 nastąpi zmniejszenie się liczby ludności o 29%, podczas gdy w krajach UE-15 o 26%. W tym samym okresie zmniejszy się odsetek ludności wiejskiej w „nowych” krajach Wspólnoty o 9 punktów procentowych (do 29%), a w „starych” o 7 punktów (do 17%).

Rysunek 26. Prognozowane zmiany liczby ludności na obszarach wiejskich w Unii Europejskiej w latach 2007-2035

Opracowanie własne na podstawie: FAOSTAT, FAO, Statistics Division 2009, 02 November 2009.

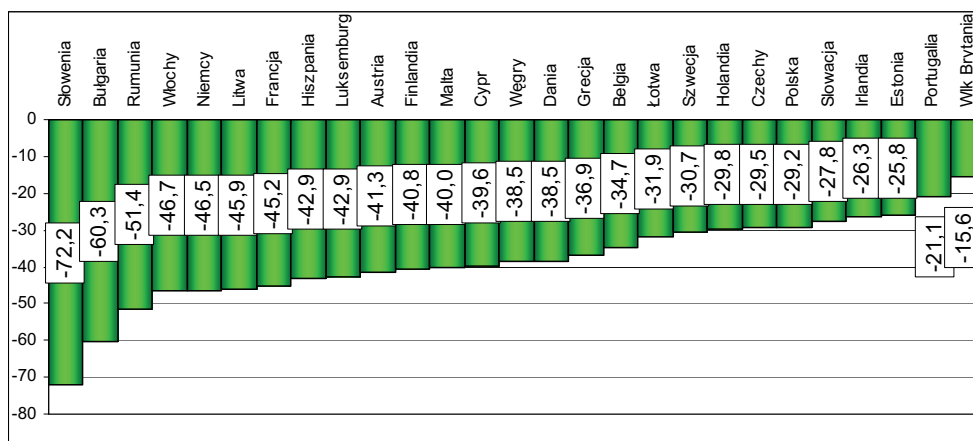
Trzeba podkreślić, że w 8 krajach spośród grupy państw UE-12 odnotowany zostanie ubytek ludności nie tylko na wsi, ale dotyczyć to będzie ogólnego zmniejszenia liczby obywateli. W tym w czterech krajach, tj. Bułgarii, Litwie, Łotwie i Rumunii ubytek będzie większy niż 10%. Najbardziej niekorzystne procesy prognozuje się w Bułgarii, gdzie liczba mieszkańców zmniejszy się o 19%. Jest to ważny sygnał do podjęcia dyskusji nad skutkami istotnych zmian liczby ludności, które silnie oddziaływać będą na wiele aspektów funkcjonowania państwa, a przede wszystkim rynek pracy, system zabezpieczeń społecznych oraz na system edukacji.

Pomimo stosunkowo istotnych zmian dotyczących liczby ludności wiejskiej i jej udziału w ludności ogółem, prognoza ONZ nie zakłada zasadniczych zmian w wysokości odsetka tej grupy w poszczególnych krajach w odniesieniu do Wspólnoty ogółem. Prognozuje się, że w 2035 roku ludność wiejska w Niemczech, Włoszech, Polsce, Francji, Hiszpanii, Rumunii stanowić będzie blisko 70% ogółu ludności wiejskiej Unii. Statystycznie co 6 osoba z terenów wiejskich Unii będzie narodowości niemieckiej, a co 9 – polskiej.

W prognozie ONZ przedstawiono również szacunki dotyczące zmian liczby ludności rolniczej. W latach 2007-2020 prognozowane jest zmniejszenie się liczby ludności rolniczej we wszystkich krajach Unii Europejskiej – średnio o 37%.

Przewiduje się, że największe zmiany liczby ludności rolniczej nastąpią w Słowenii, gdzie ta zbiorowość zmniejszy się o blisko trzy czwarte. Znaczny ubytek tej grupy ludności będzie dotyczył również Bułgarii, co łączy się z prognozowanym wyludnieniem wsi oraz znacznym ubytkiem ogółu ludności tego kraju.

Rysunek 27. Prognozowane zmiany liczby ludności rolniczej w Unii Europejskiej w latach 2007-2020

Opracowanie własne na podstawie: FAOSTAT, FAO, Statistics Division 2009, 02 November 2009.

Stosunkowo najmniejsze zmiany wśród ludności rolniczej będą następować w Wielkiej Brytanii. Łączyć to należy z relatywnie niewielkim udziałem ludności rolniczej w stosunku do ludności tego kraju oraz z małą liczbą ludności zamieszkałej na terenach wiejskich.

Wraz z prognozowanym ubytkiem liczby ludności rolniczej zmniejszy się również jej udział w ludności ogółem Wspólnoty z 5% w 2007 roku do 3% w 2020 roku.

Zmiany dotyczące liczby ludności rolniczej przebiegać będą z podobnym nasileniem w krajach „starej”, jak i „nowej” Unii. W państwach należących do

UE-15 odnotowany zostanie do 2020 roku 38% ubytek liczby osób zawodowo czynnych w rolnictwie wraz z rodzinami, a w grupie krajów UE-12 będzie to 36%. Równocześnie zmniejszy się odsetek ludności rolniczej o 1,3 p.p. (do 1,9%) w państwach „starej” i o 3,8 p.p. (do 7,3%) w krajach „nowej” Unii.

W 2007 roku połowa osób wchodzących w skład ludności rolniczej w Unii Europejskiej nie była aktywna ekonomicznie w rolnictwie. Do 2020 roku nie prognozuje się istotnych zmian w tym względzie. Zmiany dotyczyć będą natomiast udziału aktywnych ekonomicznie w rolnictwie w stosunku do ogółu osób tworzących zasoby siły roboczej. W latach 2007-2020 odsetek osób aktywnych zawodowo w rolnictwie zmniejszy się z 5% do 3%.

3.2. Prognoza GUS dotycząca zmian liczby ludności wiejskiej w Polsce

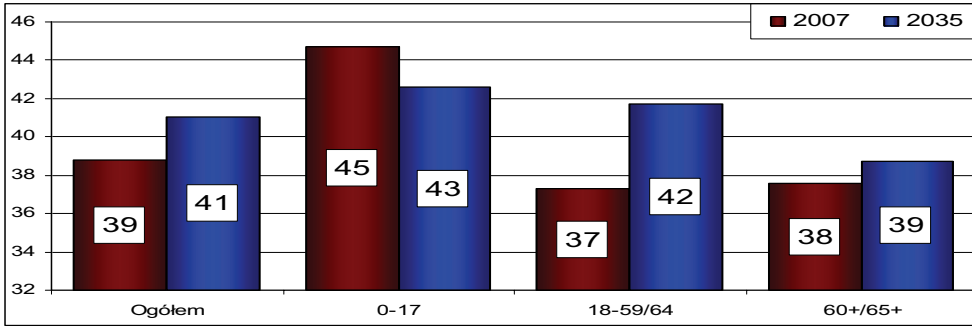
Podstawą obliczeń prognozy ludności Polski na lata 2008-2035 opracowanej przez Główny Urząd Statystyczny był stan ludności według płci, wieku i województw w dniu 31 grudnia 2007 roku. Prognoza została policzona oddzielnie dla każdego województwa, wyniki dla Polski stanowią sumę stanów ludności w poszczególnych województwach. Spośród skonstruowanych 12 scenariuszy prognostycznych wybrano jeden, uznany za najbardziej realistyczny²⁶.

Prognoza dotycząca obszarów wiejskich zakłada utrzymanie się do 2035 roku liczby ludności na podobnym poziomie, jaki zanotowano w 2007 roku (spadek o 0,1%). W rozpatrywanym okresie zmniejszy się natomiast liczba ludności w miastach (o 9%), wobec czego nastąpi powiększenie się udziału ludności wiejskiej wśród ludności ogółem. Całkowita liczba ludności Polski zmniejszy się o ponad dwa miliony osób, co stanowić będzie ubytek o niespełna 6% w porównaniu do stanu z 2007 roku.

W całym powojennym okresie wieś charakteryzowała się dodatnim przyrostem naturalnym. Tendencja ta będzie utrzymywała się aż do 2019 r. Kolejne lata przyniosą jednak nadwyżkę liczby zgonów nad urodzeniami. Liczba urodzeń w 2035 roku, w porównaniu do okresu bazowego prognozy, tj. roku 2007, będzie mniejsza o blisko 30%, przy jednoczesnym zwiększeniu zgonów o 12%.

²⁶ *Prognoza ludności na lata 2008-2035*, GUS, Warszawa 2009, str. 75.

Rysunek 28. Prognozowane zmiany udziału ludności wiejskiej w ludności Polski ogółem

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Prognoza ludności na lata 2008-2035, <http://www.stat.gov.pl>.

Negatywne procesy dotyczące odwrócenia tendencji nadwyżki urodzeń nad zgonami będą częściowo rekompensowane dodatnim saldem migracji na tereny wiejskie. Przewaga liczby osób osiedlających się na obszarach wiejskich, w porównaniu do emigrujących, do 2020 będzie powodować, że przyrost rzeczywisty²⁷ na terenach wiejskich będzie miał wartość dodatnią. Począwszy od 2021 roku liczba ludności na wsi będzie maleć, a około 2035 roku ubytek mieszkańców wsi będzie wynosił blisko 50 tysięcy osób rocznie.

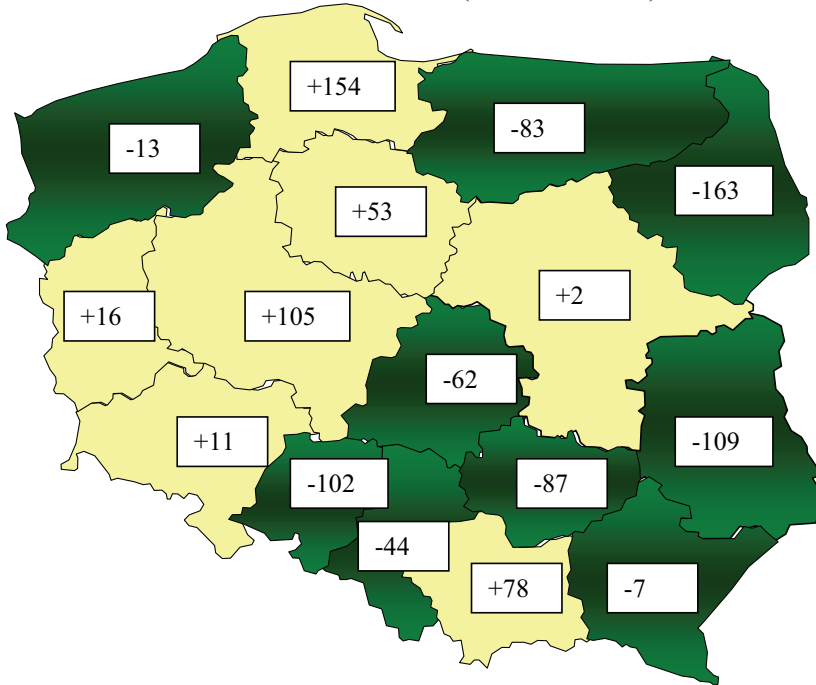
Prognoza zakłada, że w latach 2007-2035 dodatni przyrost rzeczywisty na terenach wiejskich utrzyma się w siedmiu województwach Polski. Będą to regiony położone w środkowo-zachodniej części kraju oraz w województwie pomorskim. Te tereny od wielu lat charakteryzują się wysokim przyrostem naturalnym.

Zakłada się, że ujemny przyrost rzeczywisty w największym zakresie zaznaczy się w województwach wschodnich, tj. podlaskim oraz lubelskim, a również w województwie opolskim.

Jak już zaznaczono, w czasie całego okresu objętego prognozą szacuje się, że na terenach wiejskich saldo migracji będzie dodatnie, ale malejące. Przyrost migracyjny w odniesieniu do liczby ludności z 2007 roku wyniesie 2,4% (ok. 355 tys.). Łączyć to należy z malejącą rolą emigracji stałych, na rzecz emigracji związanych z pracą lub nauką oraz rosnącą skalą migracji z miast na tereny wiejskie, zwłaszcza wokół dużych aglomeracji miejskich. Na wspomniane procesy oddziałują różnice w cenach mieszkań, kosztach budowy domu, kosztach utrzymania, rozwój sieci komunikacyjnej, jak również czynniki łączące się z walorami przyrodniczymi nie występującymi w dużych centrach miejskich. Odpływ ludności z miast będzie natomiast hamowany głównie tym, że nowe miejsca pracy tworzone będą na terenach zurbanizowanych.

²⁷ Suma wielkości przyrostu naturalnego i salda migracji.

Mapa 1. Prognozowany przyrost rzeczywisty w latach 2007-2035 w odniesieniu do liczby ludności w 2007 roku (na 1000 ludności)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z *Prognoza ludności na lata 2008-2035*, GUS, Warszawa 2009.

W najbliższych latach prognozowany jest wzrost migracji zagranicznych. Będzie to efektem przekształcenia emigracji czasowych na stałe, co w połączeniu z procesami łączenia rodzin już zaczęło się zaznaczać wśród polskich migrantów.

W prognozie zakłada się, że poprawa sytuacji gospodarczej kraju, a także wzmoczone inwestycje współfinansowane ze środków UE przyczynią się do wzrostu imigracji do Polski. Jednocześnie emigracje czasowe przekształcą się będą w migracje stałe, a również nastąpią powroty części Polaków emigrujących w latach wcześniejszych.

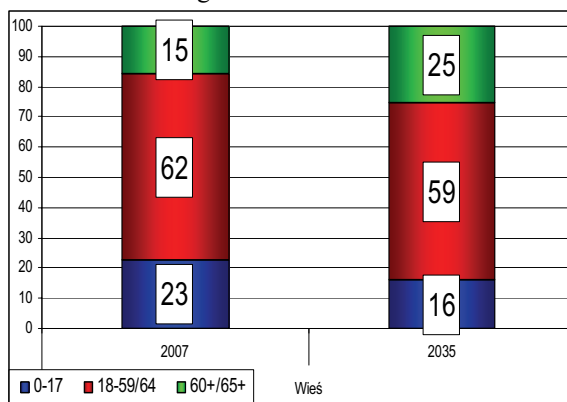
Saldo dotyczące migracji zagranicznych będzie ujemne do 2020 roku. Po tym okresie imigracja przewyższy ruchy emigracyjne, mimo to dodatnie saldo migracji na terenach wiejskich (łącznie z migracjami wewnętrznymi) będzie stanowić zaledwie jedną piątą wartości notowanych na początku okresu prognozy.

Omówiona prognoza nie zakłada zasadniczych zmian liczby ludności na wsi. Przewiduje się jednak, że zachodzić będą istotne zmiany w strukturze wieku mieszkańców wsi. W poszczególnych grupach wiekowych zmiany liczby ludności przebiegać będą odmiennie.

W latach 2007-2035 liczba dzieci i młodzieży (0-17 lat) na wsi zmniejszy się o blisko jedną trzecią, przy czym zmiany zachodzące na terenach wiejskich będą posiadały bardziej intensywny przebieg niż w miastach. W tym samym okresie nastąpi zmniejszenie się liczby osób w wieku produkcyjnym (18-59/64 lata) o niespełna 6%, przy ponad 21% ubytku w miastach. Wyznacznikiem starzenia się społeczeństwa będzie zwiększenie się liczby osób w najstarszych rocznikach wieku. Liczba osób w wieku poprodukcyjnym (60/65 i więcej) zwiększy się o 63% na wsi i 55% w miastach.

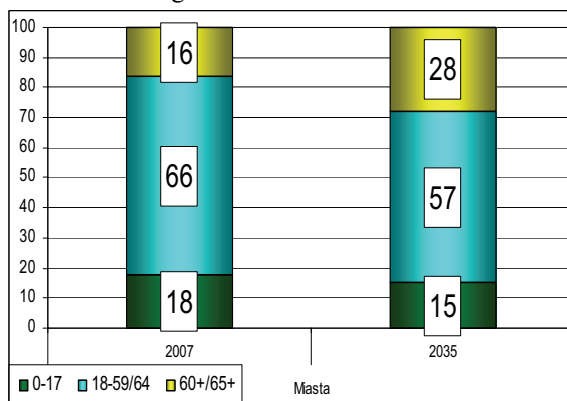
Wraz ze zmianą liczby ludności zmianie ulegną proporcje pomiędzy poszczególnymi grupami wieku. Na terenach wiejskich prognozowane jest odwrócenie proporcji, pomiędzy odsetkiem dzieci i młodzieży, a osobami w wieku poprodukcyjnym.

Rysunek 29. Ludność według wieku na wsi w 2007 roku oraz w 2035 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z *Prognoza ludności na lata 2008-2035*, GUS, Warszawa 2009.

Rysunek 30. Ludność według wieku w miastach w 2007 roku oraz w 2035 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z *Prognoza ludności na lata 2008-2035*, GUS, Warszawa 2009.

W miastach nastąpi natomiast stosunkowo istotne zmniejszenie się udziału osób w wieku produkcyjnym w odniesieniu do ogółu ludności. Tym samym do 2035 roku nastąpi odwrócenie obecnie występujących prawidłowości łączących się z notowaniem większego odsetka osób w wieku produkcyjnym w miastach niż na wsi.

Podsumowanie i wnioski

Na podstawie przeprowadzonej w pracy charakterystyki zmian społeczno-demograficznych zachodzących w państwach Unii Europejskiej ustalono, że w latach 1990-2007 liczba ludności Wspólnoty wzrastała wolniej niż w krajach o niższym poziomie rozwoju społeczno-ekonomicznego. Nastąpiło tym samym zmniejszenie się udziału wysokorozwiniętych państw Unii w ludności świata.

Największym potencjałem demograficznym cechowały się cztery kraje: Niemcy, Francja, Wielka Brytania i Włochy, których łączna liczba ludności stanowiła ponad połowę populacji Wspólnoty.

W państwach europejskich następują powolne zmiany wzorca płodności i małżeństw. Łączą się one zarówno z większą aktywnością kobiet na rynku pracy, jak też zmianą stylu życia młodych osób. Tym samym następuje zmiana tradycyjnej definicji rodziny. Efektem tych przemian jest zmniejszająca się liczba urodzeń, odkładanie decyzji o posiadaniu dziecka (wzrost średniego wieku kobiet rodzących dzieci z 28 lat w 1995 roku do 30 lat w 2006 roku) oraz zawieranie małżeństw w coraz późniejszym okresie (wzrost średniego wieku zawierania pierwszych małżeństw w latach 1990-2007 z 24 do 28 lat wśród kobiet i z 27 do 31 lat wśród mężczyzn).

Dane dotyczące współczynników dzietności w krajach UE sugerują, że zmniejszać się będzie udział w populacji światowej ludności zamieszkującej kraje wysokorozwinięte na rzecz cechujących się wysoką płodnością krajów ubogich. W 2007 roku jedynym krajem Unii w którym dzietność kobiet gwarantowała zastępowalność pokoleń była Irlandia.

Społeczeństwo europejskie starzeje się, co poza malejącą płodnością jest rezultatem wydłużania się przeciętnej długości życia. Powiększa się liczba osób w najstarszych rocznikach wieku, co przekłada się na rosnące obciążenie osobami w wieku emerytalnym. W 1998 roku na każde 100 osób w wieku 15-64 lata przypadało 23 osoby w wieku 65 lat i więcej, a w 2008 roku było to już 25 osób. Prognozy ONZ zakładają, że już po 2035 roku średnio dwie osoby w wieku 15-64 lata będą utrzymywać jedną osobę w wieku powyżej 65 lat.

Problem starzenia się ludności pozostaje nadal w gestii krajów członkowskich, a nie wspólnej polityki Unii Europejskiej. Część krajów Wspólnoty zaczęła dostrzegać problem starzenia się społeczeństw i potrzebę dostosowania się do uwarunkowań demograficznych. Dotychczasowe reformy miały jednak głównie oddziaływać na wydłużanie lat pracy czy też zrównanie wieku emerytalnego kobiet i mężczyzn. W większości krajów w dalszym ciągu nie dostrzegany jest problem zwiększenia elastyczności czasu pracy, jak też istotnej kwestii wpływającej na wydłużenie aktywności zawodowej jakim jest kształcenie ustawiczne.

Zmiany liczby ludności uwarunkowane są relacją urodzeń do zgonów oraz migracjami ludności. W ostatnich latach napływ osób z innych państw był głównym czynnikiem wzrostu liczby obywateli Wspólnoty. Duże znaczenie imigracji dla zachowania obecnej liczby ludności w krajach Unii, nie łączy się z wypracowaniem przez wszystkie państwa ujednoliconej polityki migracyjnej.

Tereny wiejskie zajmują około 90% powierzchni Wspólnoty i mieszka na nich ponad 25% ludności, w związku z czym ich rozwój stanowi i będzie stanowić ważną dziedzinę polityki UE.

Przez ostatnie lata notowany jest systematyczny, ale stosunkowo niewielki, spadek liczby i odsetka ludności wiejskiej. Od 1990 roku liczba ludności na terenach wiejskich zmniejszyła się o 3%, a jej udział w ludności Wspólnoty spadł o 2 punkty procentowe.

W 2007 roku co szоста osoba mieszkająca na terenach wiejskich Wspólnoty była narodowości niemieckiej. Jednocześnie ludność wiejska w sześciu krajach Unii, tj.: Niemczech, Włoszech, Polsce, Francji, Hiszpanii i Rumunii stanowiła blisko 70% ludności wiejskiej wszystkich 27 państw.

Osoby zawodowo czynne w rolnictwie, jak również osoby utrzymywane przez nich stanowiły w 2007 roku średnio 18% ludności mieszkającej na terenach wiejskich, a ich odsetek w porównaniu do 1995 roku zmniejszył się o 10 punktów procentowych. Jedną czwartą ogółu ludności rolniczej we Wspólnocie stanowiły osoby narodowości polskiej.

Analiza cech społeczno-demograficznych wykazała, że struktura wieku ludności Unii Europejskiej była wyrównana, niezależnie czy były to regiony typowo wiejskie, czy też miejskie. Niewielkie różnice uwidoczniły się w zależności czy była to ludność z krajów Europy Zachodniej, czy też z nowych państw członkowskich z Europy Środkowo-Wschodniej. W krajach przyjętych do UE począwszy od 2004 roku odnotowano mniejszy odsetek ludności w wieku poprodukcyjnym (65 lat i więcej), a większy odsetek ludności w wieku produkcyjnym (15-64).

Stosunkowo najbardziej korzystną strukturą wieku cechowała się ludność zamieszkała w Irlandii, gdzie co piąta osoba posiadała mniej niż 15 lat oraz za ledwie co ósma 65 lat i więcej.

Pozytywnymi, stałymi i upodabniającymi tereny wiejskie do miejskich są procesy dotyczące poprawy wykształcenia mieszkańców wsi, które jednak zwłaszcza w nowych państwach członkowskich łączą się przede wszystkim z zamierzeniami migracyjnymi młodych osób. Jednak skala zatrudnienia nawet w odniesieniu do osób o stosunkowo wyższych poziomach wykształcenia zależy przede wszystkim od różnorodności dostępnych ofert pracy.

Dane statystyczne potwierdziły różnice występujące w zatrudnieniu według sektorów pomiędzy krajami Europy Zachodniej a nowymi państwami członkowskimi. W 2006 roku w państwach UE-12 na terenach wiejskich w sektorze pierwszym była zatrudniona co czwarta osoba. W państwach dawnej Piętnastki w rolnictwie, leśnictwie i rybactwie pracowała jedynie co dziesiąta osoba.

W 2007 roku blisko 8% ludności na wsi była bezrobotna. Stopa bezrobocia w miastach była nieznacznie mniejsza niż na terenach wiejskich, a także wyższa w nowych państwach członkowskich niż w państwach Piętnastki. Za pozytywną oznaką zmian w środowisku wiejskim należy uznać fakt, że zmniejszenie się poziomu bezrobocia częściej dotyczyło terenów wiejskich niż miast.

Relatywnie wysoki poziom wykształcenia na terenach wiejskich w państwach Dwunastki, stosunkowo wysoki udział zatrudnienia w rolnictwie, a jednocześnie znaczne środki finansowe z funduszy UE wskazują, że na omawianych terenach istnieje potencjał do wzrostu pozarolniczych działów gospodarki.

Analiza danych statystycznych dotyczących gospodarstw rolnych wykazała ich silne zróżnicowanie. Liczba gospodarstw w Rumunii, Polsce, Włoszech, Hiszpanii oraz Grecji stanowiła blisko 3/4 wszystkich gospodarstw rolnych Wspólnoty. W 2007 roku w gospodarstwach rolnych Polski i Rumunii zatrudnionych było blisko 4 na 10 wszystkich rolników Unii.

Gospodarstwa rolne w krajach dawnej Piętnastki cechowały się większym ukierunkowaniem na rynek, niż te z nowych państw członkowskich. Charakteryzowały się one większą, w porównaniu do nowych członków Unii, średnią powierzchnią gospodarstw (22 ha wobec 6 ha) oraz większą wartością siły ekonomicznej przypadającej na jedno gospodarstwo (24 ESU wobec 2 ESU).

Prognozy ONZ zakładają niewielkie zwiększenie się liczby ludności w krajach Unii Europejskiej w perspektywie do 2035 roku. W okresie prognozy zwiększy się liczba ludności miejskiej (o 13%), natomiast na terenach wiejskich odnotowany zostanie ubytek populacji (o 27%).

Zjawiska depopulacyjne na obszarach wiejskich częściej będą dotyczyć nowych państw członkowskich, niż krajów Europy Zachodniej. W 8 krajach

Europy Środkowo-Wschodniej wyludniać się będą nie tylko wsie, ale i pozostałe tereny kraju, a w Bułgarii, na Litwie, Łotwie oraz w Rumunii ubytek ogółu mieszkańców będzie większy niż 10%.

Prognozy zakładają dalsze pomniejszanie się zbiorowości rolników. W latach 2007-2020 wspomniana grupa ludności zmniejszy się średnio w Unii o ponad jedną trzecią, najwięcej w Słowenii, Bułgarii i Rumunii.

Na podstawie przedstawionych w pracy prognoz GUS dla lat 2007-2035 można stwierdzić, że w Polsce będą zachodzić istotne zmiany demograficzne, ekonomiczne i społeczne.

Liczba ludności na polskiej wsi pozostanie na niezmiennym poziomie, przy malejącej liczbie ludności w miastach (o 9%). Skutkiem tego będzie rosnący odsetek ludności zamieszkałej na terenach wiejskich w ludności Polski ogółem.

Wzrost liczby ludności na wsi prognozowany jest do 2021 roku, a od 2032 roku każdego roku ubywać będzie ponad 40 tysięcy mieszkańców.

Prognoza zakłada, że w latach 2007-2035 największy dodatni przyrost rzeczywisty na terenach wiejskich odnotowany zostanie w województwach: pomorskim oraz wielkopolskim, ujemny natomiast najbardziej zaznaczy się w województwach: podlaskim, lubelskim oraz opolskim.

Zmiany dotyczyć będą także struktury wieku ludności wiejskiej. Ludność na wsi w 2035 roku, z racji korzystniejszej struktury wiekowej (mniejszy w porównaniu do miast odsetek ludności w wieku poprodukcyjnym, większy odsetek osób w wieku produkcyjnym) będzie dysponować większymi zasobami siły roboczej.

Należy oczekiwać, że mimo rosnącego potencjału demograficznego terenów wiejskich w Polsce, znaczna część ludności wiejskiej z racji rozwijających się połączeń komunikacyjnych oraz tworzenia nowych miejsc pracy głównie w miastach, będzie z nimi ekonomicznie związana.

W związku z dość niekorzystnymi prognozami dotyczącymi wyludniania się obszarów wiejskich na terytorium państw Unii Europejskiej, konieczne jest wsparcie działań na rzecz tworzenia możliwości zatrudnienia i warunków rozwoju obszarów wiejskich.

Zwłaszcza w państwach „Nowej Unii” wydaje się ważne wspieranie konkurencyjności sektora rolnego, oraz wzrost siły ekonomicznej gospodarstw, która na przykład w Polsce jest trzykrotnie mniejsza niż średnio w UE. Dalsze zmiany na terenach wiejskich uzależnione będą od ogólnego rozwoju gospodarki w poszczególnych państwach, a także od priorytetów Wspólnej Polityki Rolnej, tj. nastawienia na wspieranie rozwoju gospodarstw rolnych czy też dalszy wzrost funduszy na pozarolnicze funkcje obszarów wiejskich.

Literatura

1. Bański J., *Geografia wsi – nową dyscypliną badawczą w polskiej geografii*, Przegląd Geograficzny, Tom 74, Nr 3.
2. *Budżet ogólny Unii Europejskiej na rok finansowy 2009*, Komisja Europejska, 2009.
3. *Charakterystyka Obszarów Wiejskich w 2005 roku*, GUS, Olsztyn, 2006.
4. *Charakterystyka Obszarów Wiejskich w 2008 roku*, GUS, Olsztyn, 2010.
5. *Cohabitation rate and prevalence of other forms of partnership*, Social Policy Division – Directorate of Employment, Labour and Social Affairs, OECD, 2008.
6. Czapiewski K., Janc K., *Kapitał ludzki a rozwój obszarów wiejskich – współwystępowanie przestrzenne*, opracowanie – maszynopis, IERiGŻ-PIB, Warszawa-Wrocław, listopad 2009.
7. Database The Mutual Information System on Social Protection (MISSOC), European Commission,
http://ec.europa.eu/employment_social/spsi/missoc_en.htm.
8. Depraz S., *Czy powstanie międzynarodowa definicja obszaru wiejskiego w Europie?*, [w:] *Więś i Rolnictwo*, nr 2 (139), IRWiR, Warszawa, 2008.
9. Eurostat, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>.
10. Malamova N., *Czoweszki resursi wyw bylgarskitre sela – izmerenija dinamika, uslowija za razwitie*, opracowanie – maszynopis, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009.
11. *Population Statistics*, Eurostat, 2006.
12. *Prognoza ludności na lata 2008-2035*, GUS, <http://www.stat.gov.pl>.
13. *Regions at a Glance*, 2005, 2009, OECD, Paris.
14. Romans F., *The transition of women and men from work to retirement*, Statistics in focus, Eurostat, 2007.
15. *Rural Development in the European Union 2006, 2007, 2008, 2009*, Directorate-General for Agriculture and Rural Development, European Commission.
16. *Task Force on Core Social Variables*, Final report, Eurostat, Luxembourg.
17. The FAOSTAT PopSTAT, Food and Agriculture Organization,
<http://faostat.fao.org>.
18. *World Factbook 2007, 2008, 2009*, Central Intelligence Agency,
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook>.
19. *World Population Prospects: The 2008 Revision United*, Nations Population Division (UNPD), <http://esa.un.org/unpp>.

EGZEMPLARZ BEZPŁATNY

Nakład: 500 egz.

Druk i oprawa: EXPOL Włocławek